ఉగాద్యాకృ
చిత్ర ...

౫॥పం॥చ॥
... కృష్ణా

౧

శ్రీలక్ష్మీనృసింహాయ నమః ॥ అనుమానం నప్రమాణం ప్రమితికరణతావచ్ఛేదకధర్మశూన్యత్వాదితి చార్వాకాః । అనుమా
నం ప్రమాణం ప్రమితికరణతావచ్ఛేదకధర్మవత్త్వాదితి నైయాయికాః । అత్ర మధ్యస్థః అనుమానం ప్రమాణం నవేతి విప్ర=
తిపన్నః తస్యానుమానే ప్రామాణ్యం తద్ధ్వంసాపత్తేః తత్ర ప్రామాణ్యసిద్ధ్యర్థం పరోక్తహేతౌ స్వరూపాసిద్ధ్యాదిదోషోద్భా
వనం కర్తవ్యం ప్రకృతే చాయం హేతుర్దుష్ట ఇతి జ్ఞానే ప్రామాణ్యం నసిద్ధ్యతీతి వక్తవ్యం । అత్ర వదంతి చార్వాకాః । భవదు
క్తవ్యాప్తిప్రకారకనిశ్చయహేతుస్స్వరూపాసిద్ధః వ్యాప్తిప్రకారకనిశ్చయజనకానామనుమిత్యభావాదితి తాదృశం కాంయూపముక్త
వ్యాప్తిగ్రహే పోయస్యేతి ఏవంచ వ్యాప్తినిశ్చయజనకానామగ్రే తిష్ఠతీతి జ్ఞానే చాతే హేతౌ సద్భత్వజ్ఞానాత్ప్ర=
మాణ్యమేవ నసిద్ధ్యతీతి గాదాధరయాసంసోయత్వ మహానతీతి । అత్ర భూధాతోః సత్త్యార్థకత్వే సత్తాతు మహానత్వే
సన్నిత తథా చ యత్న సృష్ట నామాత్ర మపిస్మృతేః సత్వాద్వ్యాప్తినిశ్చయరూపభవిం నసిద్ధ్యేసత్వత్వ్వాభ్రి చారశే
కోపపాదకగ్రంథాన్ గతిరితి భావః । వ్యాప్తిస్వరూపాయస్యైవ జ్ఞాననిమితి అత్రైవకారో వ్యవచ్ఛేదకః వ్యాప్తిస్వరూప
నిరూపణస్యాప్యనుమానప్రామాణ్యోపపాదకత్వాత్ ఏవం చోభయోరపి ప్రామాణ్యవిధేయకానుమితిజనకత్వేఽభ

యోగారిత్వాభావవత్త్వే తేన పక్షత్వమశక్యత్వాద్వ్యాయోవర్ధ్యేః అన్యతరత్వస్య అత్ర వినిగమనావిరహశంకాయాం ప్రతిజ్ఞావి
షయత్వమేవ వినిగమకమితి వ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనమేవ కర్తవ్యం తత్పరిత్యజ్య వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణే
ప్రతిజ్ఞాతార్థకథనరూపమర్థాన్తరం భవతీతి భావః॥ ఏతావతా అత్రైవ నార్థాన్తరపదార్థః కింతు ప్రతిజ్ఞా
విషయీభూతార్థాప్రయోజకమర్థకథనమేవ అర్థాన్తరపదార్థః తచ్చ విధితో సమారబ్ధేత్యాదినా వ్యా
ప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనప్రయోజకత్వస్య వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణే ప్రతిపాదనార్థాన్తరమితి భావః॥ స
మారబ్ధేతి సమిత్యుపసర్గార్థస్సాఫల్యం తస్య చ ఉక్త్వా వకరభధాత్వర్థావ్యకృతావన్వయః అత్ర కృతౌ ఆధే
త్వం చ స్వవిషయకకృతిత్వం సా సమానకాలీనత్వం తత్ర స్వపదార్థః పరిభాషా ధాతూత్తరక్త్వాప్రత్యయార్థో
భూతత్వం విషయశ్చ తత్ర వర్తమానధ్వంసప్రతియోగిత్వరూపభూతత్వస్య క్త్వార్థస్య ధాత్వర్థే నిరుక్తకృతావన్వయః
ప్రతిష్ఠితం అంగం పూజయోదిత్యత్ర ప్రతిష్ఠితలింగస్య పూజాయోగ్యత్వేన ధాత్వర్థవిశేషణీభూతప్రతిష్ఠాయాం
క్త్వాప్రత్యయార్థీభూతభూతత్వాన్వయస్యావశ్యం దర్శనాత్ తాదృశక్త్వోత్తరపదక్త్వాప్రత్యయాద్దేశకాలవిషయ

తాయామన్వయః నిరుక్తప్రత్యయార్థస్య హూవార్కాభిమతప్రామాణ్యవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానధర్మికప్రామాణ్య
ప్రకారకజ్ఞానానుకూలవ్యాపారరూపపరమతనిరాకరణపూర్వకత్వే నైయాయికాభిమతప్రామాణ్యవిధేయకాను
మానోద్దేశ్యకానుమిత్యనుమిత్యనుకూలవ్యాపారరూపస్య మతద్వ్యవస్థాపనరూపపరీక్షాయామభేదేనా
న్వయః పరీక్షాపదార్థస్య పరీక్షానిరూపితస్వాభేదసంబంధేన కారణపదార్థైకదేశకారణతాయామన్వయః కా
రణపదార్థస్య వ్యాప్తిగ్రాహకోపాయప్రతిపత్త్యనుకూలవ్యాపారరూపే వ్యాప్తిగ్రాహకోపాయప్రతిపాదనే అభేదసం
బంధేనాన్వయః వ్యాప్తిగ్రాహకోపాయప్రతిపాదనపదార్థస్తన్నిరూపణస్య నిదానపదార్థైకదేశనిదానత్వేఽభేదే
నాన్వయః నిదానపదార్థస్య పరమతనిరాకరణపూర్వకవ్యాప్తిస్వరూపవిషయకజ్ఞానానుకూలవ్యాపార
రూపవ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణపదార్థేఽభేదేనాన్వయః తస్య ద్వితీయార్థవిషయతాయాం నిరూ
పితత్వసంబంధేనాన్వయః తస్యాశ్చ స్వవిషయకకృతిధ్వంససమానకాలీనత్వతిలదర్థవత్త్వం నత్వా
న్వితధాత్వర్థస్వరూపసంబంధేనాన్వయః తస్యాఖ్యాతార్థాశ్రయత్వే నిరూపితత్వసంబంధేనాన్వయః

తస్య మణికారోక్తేన్వయః సన్నిహితత్వాదినేతి తృతీయాన్తం తాత్పర్యసన్నిహితత్వాదిగ్రన్థాభిధేయస్య వ్యాప్తిస్వరూపనిరూప-
ణేన్వయః తథాచ సఫలవత్సమానత్వం సప్రతియోగిస్వవిషయకకృతిత్వం సమానకాలీనకృతివిషయ
తాభిన్నబాధాసాభిమతప్రామాణ్యవ్యాప్యవత్త్వజ్ఞానధర్మికప్రామాణ్యప్రకారకజ్ఞానానుకూలవ్యాపారో
త్తరకాలసన్నియూయితాభిమతప్రామాణ్యవిధేయకానుమానోద్దేశ్యకానుమిత్యనుకూలవ్యాపారనిరూపితా
భిన్నకారణతావశ్యవ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపత్త్యనుకూలవ్యాపారనిరూపితకారణత్వవత్త్వం పరమతనిరా
కరణపూర్వకవ్యాప్తిస్వరూపవిషయకజ్ఞానానుకూలవ్యాపారనిరూపితవిషయతాకత్వం తత్సమానస్వవిష
యకకృతిత్వం సమానకాలీనకృతినిరూపితాత్ర యత్పదార్థమణికార ఇతి విశిష్యవైశిష్ట్యబోధః ఫలి
తః అనుమానప్రామాణ్యపరీక్షాయాం నిష్పన్నత్వశంకావతః పురుషస్య తదాపాదకవ్యాప్తిగ్రహోపాయప్ర
తిపాదనే వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణం చ నైరర్థక్యశంకాభావ ఇతి తన్నిరాసాయ సమారబ్ధ ఇతి సమారబ్ధత్వ
విశేషణే తత్ర ప్రత్యయార్థం తత్సమారబ్ధపదస్య లక్షణయా కృతివిషయతావచ్ఛేదకత్వం తస్య పరీక్షాన్వితత్వేనాన్వయః

గ। పం।బా। దృక్కృతివిషయీభూతపరీక్షాయాం అనిష్టసత్త్వేన అనిష్టసత్త్వజ్ఞానస్య నిష్టసత్త్వజ్ఞానప్రతిబంధకతయా ఽనిష్టసత్త్వభ్రమ
2 మూలకత్వశంకాయాం అనుత్పాదితవ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనాదనైరర్థక్యశంకాయాం అనవకాశాత్తన్నిరూపణా
స్యావశ్యకత్వలాభః సమారబ్ధత్వస్యానిష్టసత్త్వవిశేషణాదేయమితి కస్యచిదాపాతతశ్శంకాపరిహారే వ్యాప్తిత్వార
భ్యపరీక్షావిశేషణమిత్యంతగ్రంథస్యలేఖనేతాత్పర్యం పరమతేతి పరిహారాన్తకాః తన్మతం అప్రామాణ్యవిధేయ
కానుమితిః తన్నిరాకరణం అప్రామాణ్యవిధేయకానుమితిజనకప్రామాణ్యవ్యాప్యవత్తాజ్ఞానవిషయవ్యాప్తివిఘ
టనానుకూలోవ్యాపారః స చ ద్వితీయో హేతుః స్వరూపాసిద్ధః ఇతి శబ్దప్రయోగః తథాప్యావశ్యకం స్వమతస్వపక్షస్థాప
నమిత్యాదికం యోజనీయం న తస్యావశ్యకత్వప్రదర్శనాయేతి తస్యావశ్యకత్వప్రదర్శనాయ తద్విశేషణం నాపే
క్షితమిత్యర్థః తథాపి వ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనస్యాకాంక్షితత్వమావశ్యకం తత్ వ్యాప్తిగ్రహోపాయప్ర
తిపాదనం తదైవోచితం వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణమేవోచితం తథా చ ఘటజనకం ప్రవృత్తం ప్రవృత్తిజనకం తదంతు ఇతి
వాక్యేన ఘటజనకప్రవృత్తం తు జన్యద్రవ్యయోగ్యత్వలాభేన యథాఘాదిశంకాసంభవః తథా సమానప్రామాణ్య
పరీక్షాకారణీభూతవ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనభిన్నం వ్యాప్తిస్వరూపణోద్ధీనవ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతి

పాదనం భిన్నమితి యస్య పురుషస్య భ్రమస్తస్య వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణం వ్యర్థమితి వ్యర్థత్వశంకాస్యాత్తద్వార
ణార్థం భూతాలంతం విశేషణం తథాచోభయోః భేదజ్ఞానం సంపన్నం తద్భేదగ్రహప్రతిబంధకమితి భేద
జ్ఞానమూలకవ్యర్థత్వశంకాయా నావకాశః హేతురితి త్రపేంగౌతి నను వ్యభిచారజ్ఞానాభావసహకృతసహచా
రజ్ఞానం వ్యాప్తిగ్రహజనకమిత్యాశంకాయాం వ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపత్తిః తదనుకూలశబ్దప్రయోగస్యైతద్వ్యా
ప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనపదార్థతయా సహ వ్యాప్తిస్వరూపమప్రతిపాద్య వివక్తుం శక్యత ఇతి శబ్దరూపావ
శ్యకత్వప్రతిపాదనగ్రంథసంగతిరితి చేత్సత్యం అర్థానుసంధానపూర్వకతరయో వ్యభిచారజ్ఞానాభావస
హకృతసహచారజ్ఞానం వ్యాప్తిజ్ఞానజనకమితి శబ్దప్రయోగస్య ఘటకీభూతవ్యాప్తిస్వరూపజ్ఞానమం
తరా వక్తుమశక్యత్వాదితి భావః నిరూపయతీత్యసంగతమితి వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణే త్వత్ర సిద్ధాంతవ్యా
ప్తిగ్రహణే తద్జ్ఞానజనకశబ్దరూపనిరూపణస్య అత్రౌచిత్య ఇతి శిరోభ్య ఉపాధినిరూపణాంతగ్రంథస్య సన్ని

తథ్యాపి నేతి తృతీయార్థాన్వయేనాన్వయో బాధిత ఇతి వ్యాప్తిస్వరూపం నిరూపయతీతి నపూర్వకల్పనమిత్యాశయః
౪ ఆరభత ఇత్యుక్తౌ తల్లజన్యా వర్తకరభధాతోరాద్యకృత్యర్థకత్వేన తత్ర విషయతాసంబంధేన వ్యాప్తిస్వరూ
ప నిరూపణస్యాన్వయే నసన్నిత్యాదినేతి తృతీయార్థ విషయత్వస్యాపి ధాత్వర్థాన్వయే నసన్నిత్యాదిపూ
ర్వపక్షగ్రంథవిషయకకృతేస్సిద్ధాంతగ్రంథవిషయకత్వస్యాబాధితతయా నకాప్యనుపపత్తిరితి భావః
నను వ్యాప్తి స్వరూపం నిరూపయతీతి కల్పనేపి నసన్నిత్యాదినా తత్ర తృతీయార్థ విషయత్వమేవాస్తు త
స్యాఖ్యాతార్థకృతావన్వయో నబాధిత ఇతి తస్య త్వం ధాత్వర్థ ఏవాన్వయ ఇత్యాదికవయోహ్యం నను పూ
ర్వపక్షగ్రంథో భిన్నః అతో ప్రాభృత ఇతి సిద్ధాంతేలాభిన్నః తదారంభకకృతివిషయత్వం బాధితమిత్య
త ఆహ నిరూపణస్యేత్యారభత ఇతి నిరూపణస్య పూర్వపక్షసిద్ధాంతగ్రంథపరత్వేపి తచ్ఛబ్దవ్యాపారానః
సూలకృత్తిస్సృభిన్నైవేతి చేత్సత్యం లఘ్వకృతేరనుభవానురోధాత్ సర్వవిషయకత్వస్యాపౌకస్థలే దృష్ట
త్వేపి నప్రకృతేపి తేదైవేతి ధ్యేయం తదారంభరూపేత్యేపి వాక్యార్థః తత్ర తలతస్యారంభో యయోరితి

బహువ్రీహ్యర్థరం తత్పుర్ష్యోరయః తథా చ వ్యాప్తి స్వరూప నిరూపణా విషయక కృతి విషయత్వం పూర్వపక్ష తత్త్వం దేనయో
ష్టం భవతీతి భావః కేచిత్తు నిరూపణాస్యేతి అధికస్య నార్థాన్తరత్వం ఇతి న్యాయేన నిరూపణా పదార్థస్య పరమత
తన్నిరాకరణాసిద్ధాన్తైస్తత్ర త్వాశ్రయరూపతయానన్వితాద్వ్యభిన్నస్య బాధితత్వేన నానుపపత్తిరితి శేషాప్
త్యాహుః పరేతు అసంగతమితి నిరూపణా పదార్థస్య నిరుక్తత్రితయాత్వాశ్రయత్వేన తత్ర నన్వితాద్వ్యభిన్నత్వ
స్యాబాధితత్వేపి తాదవిద్విషయకకృతేరప్రసిద్ధ్యా సంగతమిత్యర్థః నిరూపణాస్యేతి తథా చ బాధకృతేః సర్వవిషయ
కత్వమితి సిద్ధాంతానాం సంగతిరితి భావః నచ కృతిత్వేనాధృత్వా తేరప్యా బాధా తార్థతయా నతాంతద్విషయక
కృత్యప్రసిద్ధిరితి వాచ్యం అధ్యకృతిత్వేన తల్లాభాయైవార థత ఇత్యభిహితమితి తత్త్వమిత్యాహుః అన్యేత్వ
ధృతిత్వమాదాయ ఘటత్వాద్వ్యాపేయాం నిరూపణయతీత్యాదౌ నిరూపణాజనకకృతేరేవ అబాధితేన ప్ర
తిపాదనీయతయా తజ్జన్యత్వ సన్నితాద్విభిన్న నిరుక్తత్రితయవిషయకత్వాభావేనాసంగతమిత్యర్థః నిరూ
పణాస్యేతి తథా చ తథా తుసాలద్య కృతేరేవ భానాన్నానుపపత్తిరితి ప్రాహుః అనుమితేర్వ్యాప్తి పదస్య

గ। పం॥౭ వ్యాపకసామానాధికరణ్యరూపవ్యాప్తే ర్దర్శితత్వేన సిద్ధసాధనం దోషః సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తే
ర్దర్శితత్వేతి ధ్యాదరూపహేతుద్వస్యావ్యభిచారపదార్థతావచ్ఛిన్నరూపవిశేషసత్వాద్ధూమః సహేతోర్వ్యాప్తిపదప్ర
తిపాద్యతావచ్ఛిన్నభేదః సాధ్యత ఇతి వక్తుం శక్యం సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వమిత్యాదిహేతూనాం వహ్నిసాధకతాయా
౫ ఘటకీభూతవ్యాప్తిపదస్య వ్యాప్తిపదప్రతిపాద్యతావచ్ఛిన్నభేదఏవహేతుః కతేయాప్తి అన్యథా వ్యాప
కసామానాధికరణ్యరూపవ్యాప్తిభేదస్య హేతుత్వే అప్రయోజకత్వశంకాసంభవాత్ సాధ్యాభావవదవృ
త్తిత్వరూపవ్యాప్తిభేదస్య హేతుత్వే స్వరూపాసిద్ధిప్రసంగః ఏవంచ సామాన్యాభావ ఏవ హేతుః కతేయాప్తి
వాచ్యసాధ్యహేతుర్ద్వైత్రిస్తద్ధసాధనమత్రఅప్యనానుమితిజనకజ్ఞానవిషయ ఇతి అవ్యభిచారపదా
ర్థతావచ్ఛిన్నం వక్ష్యత్యనిరుక్తాభావస్యాధికరణత్వాద్ధికః సన్నైవమపి ధూమవ్యాపకవహ్నిసమానాధిక
రణో ధూమవాన్ పర్వతః పర్వతః సర్వంప్రమేయమిత్యాకారకసమూహాలంబనాయామితిజనకజ్ఞానవిష
యత్వస్యైవావ్యభిచారపదార్థతావచ్ఛిన్నసత్వాద్ధూమః ఏవం ధూమవ్యాపకవహ్నిసమానాధికరణో
ధూమవాన్ సాధ్యాభావవదవృత్తిధూమవాంశ్చ పర్వత ఇత్యాకారకసమూహాలంబనాత్మకజ్ఞానవత్

దాంరూపివాధీంధుమాన్ ఇతి వాచ్యం నానుమితిజనకజ్ఞానవిషయ ఇత్యస్యానుమితిజనకతావచ్ఛేదకీభూతప్రకా
రతాశ్రయభిన్నత్వార్థకతయా న బాధః న చ వహ్న్యభావవద్వృత్తి ఆలోకవాన్ పర్వత ఇత్యాకారకపరా
మర్శస్యాప్యనుమితిజనకతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకప్రకారతాశ్రయత్వాదప్రసిద్ధిరితి వాచ్యం అనుమితిజనకతావ
చ్ఛేదికాయాః పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితహేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితప్ర
కారతా తదాశ్రయభేదస్యాధానే చ ఉక్తదోషానవకాశః కిం హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతాయామను
మితిజనకతావచ్ఛేదకత్వమనివేశ్య చరమప్రకారతాయాం తన్నివేశనే హేత్వంశ ఏవైకత్ర ద్వయమితి రీ
త్యా అవ్యభిచరితత్వనిర్వచనే తద్వ్యాప్తిమత్తమభయరూపావగాహీ యః పరామర్శః తద్వ్యక్తిత్వావ
చ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతాయా ఏకైవ అనుమితిజనకతావచ్ఛేదకత్వాదిత్యాశయాత్ తద్విషయతాశ్రయత్వ
మాదాయ దోషాభావాత్ ప్రత్యక్షస్య ప్రకారతాత్ (బ వహ్న్యభావవద్వృత్తి ధూమవత్పక్షక సాధ్యకధూ
మహేతౌ బాంయుతశూన్యవతా వశీర్యయా వ్యాప్తిబాధప్రతిబంధకనిష్ఠప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతాఖ్యప్రకారతా
యా ధూమమాత్రనిష్ఠవిషయతానిరూపితత్వాభావేన తాదృశప్రకారతాదితి వాచ్యం ధర్మితావ

చ్ఛేదకత్వానాత్మకత్వస్య హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతావిశేషణత్వాన్న దోషః। అథ వహ్న్యభావవదవృత్తి
ధూమహేతుకవహ్నిసాధ్యకస్థలే జాయమానవహ్న్యభావవదవృత్తిధూమవ్యాపకవహ్నిసమానాధికరణవహ్న్య
భావవదవృత్తిధూమవానిత్యాకారకపరామర్శీయస్య వ్యభిచారపదార్థనిష్ఠప్రకారతాయూనాధర్మితావచ్ఛేదక
తానాత్మకధూమనిష్ఠవిషయతానిరూపితత్వాద్ధూమవానితి చేన్న ధూమత్వమాత్రావచ్ఛిన్నత్వస్యాపి ధూ
మనిష్ఠవిషయతాయాం నివేశనీయత్వాత్ ప్రకృతపరామర్శీయధూమనిష్ఠవిషయతాయా వహ్న్యభావవ
దవృత్తిత్వధూమత్వోభయరూపావచ్ఛిన్నత్వాత్ నత్వేవమపి ధూమమాత్రావచ్ఛిన్నత్వవిశేషణదానేనైవ వహ్న్యభావ
వదవృత్తిధూమవత్త్వావచ్ఛిన్నపక్షతాకస్థలీయపరామర్శవిషయతాయా ధూమత్వమాత్రావచ్ఛిన్నత్వాభావాదిః
వబాధవారణాసంభవే ధర్మితావచ్ఛేదకతానాత్మకత్వవిశేషణం వ్యర్థమితి చేన్న యథాశ్రుతే ధూమవ్యాపక
వహ్నిసమానాధికరణధూమవాన్ పర్వత ఇతి పరామర్శీయధూమనిష్ఠవిషయతాయా ధూమత్వస్యసమా
నాధికరణోభయావచ్ఛిన్ననిరూపకత్వం వివం చోక్తస్థలే నాసంభవః తథా చ వహ్న్యభావవదవృత్తిధూ
మవత్త్వావచ్ఛిన్నపక్షకస్థలే జాయమానపరామర్శీయధూమనిష్ఠవిషయతాయా అపి ధూమత్వేతరనిష్ఠధర్మ

తావచ్ఛేదకతాఖ్యవిషయతాయా నిరూపకత్వేన తన్నిరూపితత్వస్య వ్యభిచారపదార్థప్రకారతాయాం సత్త్వాత్ బాధాప
త్తిః వారణాయ తద్ధర్మావచ్ఛేదకానాత్మకత్వమపి సాధ్యార్థకం భవతీతి భావః। నచ ధూమవత్త్వేన తత్పక్షకవహ్ని
భావవద్వృత్తిమహానసస్య యపరామర్శీయా వ్యభిచారపదార్థనిష్ఠప్రకారతాయా అపి ఏతాదృశత్వేన బాధ ఇ
తి వాచ్యం। ముఖ్యవిశేష్యతానిరూపితత్వస్యాపి ధూమనిష్ఠవిషయతావిశేషణత్వాత్ తేన యానుమితిం ప్రతి భ్రమ
ప్రమాసాధారణరూపేణ పరామర్శస్య కారణత్వం వాచ్యం। తథా చ ధూమవ్యాపకవహ్నిమాన్ మహానసాధికర
ణత్వేన అవ్యభిచారపదార్థావగాహిభ్రమస్యాప్యనుమితిజనకతయా తాదృశవ్యభిచారపదార్థనిష్ఠవిష
యతాయా అప్యేతాదృశత్వేన బాధ ఇతి వాచ్యం। భ్రమాసాధారణవృత్తిత్వస్యాపి ధూమనిష్ఠవిషయతాయాం విశేషణీ
యత్వాత్। తథా చ భ్రమాసాధారణవృత్తియముఖ్యవిశేష్యతానిరూపితధర్మితావచ్ఛేదకత్వాత్మకధూమవత్త్వేతరని
ష్ఠధర్మితావచ్ఛేదకతాఖ్యవిషయతానిరూపితధూమనిష్ఠవిషయతానిరూపితానుమితిజనకతావచ్ఛేద
కీభూతవిషయతాఖ్యాభావః సాధ్యమితి నానుపపత్తిరితి భావః। ఏవమపి సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాదిరూ

గ।పం।బ పతిత్రదవ్యభిచారపదార్థతావ్యాప్యహేతుస్సాధ్యేత్యత్ర ప్రత్యక్షం హేతుర్వ్యభిచారాంసిద్ధిః తయోరస్య హేతుత్వే స్వరూపా
౭ సిద్ధిరిత్యాలోచ్య నిష్కర్షవశాపాదనుమితిజనకత్వమితి సాధ్యాభావవదవృత్తిధూమవత్త్వవత్త్వాన్నయం
దోష ఇతి విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితకారణతాయాం ప్రసిద్ధత్వాద్వ్య
భిచారపదార్థావచ్ఛిన్నహేతువిషయతాఘటితధర్మావచ్ఛిన్నత్వస్యాభావస్య ధృతిత్వధర్మస్య సాధ్యతావ
చ్ఛేదకత్వాత్ అవ్యభిచారపదార్థావచ్ఛిన్నత్వస్యానుక్తౌ బాధః స్యాదతస్తద్విశేషణం ఘటితపదం పర్యా
ప్తివిశేషణంచ నాంశతో హేతుపదానుపాదానే వహ్న్యభావవదవృత్తి పర్వతీయవహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యత్ర
వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ వహ్న్యభావవదవృత్తిః పర్వతత్వమిత్యాకారకపరామర్శాదినిష్ఠానుమితిజనకతాయాం
ధర్మిణ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతావిధయా అవ్యభిచారపదార్థావచ్ఛిన్నవిషయతాఘటితధర్మా
వచ్ఛిన్నత్వసత్త్వేన బాధః అతస్సాధ్యతావచ్ఛేదకకోటౌ హేతుపదం నిరుక్తసద్ధేతావవనిరుక్తహేతుస్వహేతుత్వేస్వ
రూపాసిద్ధిరేవ హేతుతావచ్ఛేదకకోటౌ హేతుపదంతంచ ప్రత్యేకజనకతాయాం వ్యభిచారపదార్థా
వచ్ఛిన్నపక్షవిషయతావచ్ఛిన్నత్వసత్త్వేపి తాదృశపదార్థావచ్ఛిన్నహేతువిషయతావచ్ఛిన్నత్వావచ్ఛే

న్నత్వాభావవత్త్వేన న బాధో న స్వరూపాసిద్ధిరితి న చ హేతుపదేన వేశేనాపి వహ్న్యభావవద్వృత్తి ధూమాంశవ్యవహారో నస
త్వాత్ న చ పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమవానిత్యాదిస్థలే య్యాప్త్యనుమితి జనకతాయాం బాధో ధూమవాన్ శః ఏవేతి వాచ్యం
అవ్యభిచారపదార్థానవచ్ఛిన్నహేతువిషయతానిరూపితపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతాఘటితధర్మానవచ్ఛిన్న
త్వాభావస్య విసాధ్యస్య విశేషణాన్న దోషాత్ న చ తథాపి పర్వతో వహ్నిమాన్ వహ్న్యభావవద్వృత్తిరిత్యాదౌ హే:
తుతావచ్ఛేదకపర్యాప్త్యన్తస్య వ్యాప్తిత్వపక్షే హేతువ్యాపకవహ్నిసమానాధికరణవృత్తివహ్న్యభావవదవృత్తిరూప
హేతుతావచ్ఛేదకవద్వ్యాప్యవాన్ పర్వత ఇత్యాకారకనిర్ణయానన్తరం తావచ్ఛేదకరూపపరామర్శజనకతాయాం బాధో ధూమవా
రః తస్యాం సాధ్యసమానాధికరణవృత్తిహేతుతావచ్ఛేదకరూపాం వ్యభిచారపదార్థానవచ్ఛిన్నహేతువిషయతానిరూ
పితపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయత్వేన తత్త్వాదితి వాచ్యం పర్యాప్తిం నివేశ్య వ్యభిచారపదార్థమాత్రపర్యా
ప్త విషయతానిరూపితహేతువిషయతానిరూపితపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతాఘటితధర్మానవచ్ఛిన్నత్వా
భావస్య సాధ్యత్వేన వివక్షణాన్న దోషః న చ తథాపి పర్వతపక్షకవహ్నిసాధ్యకవహ్న్యభావవద్వృత్తిహేతు

కసద్భిశ్చ ఏవం హేతువ్యాపకవహ్నిసమానాధికరణవృత్తివహ్న్యభావవదవృత్తిత్వవద్వృత్త్యభావవద్వృత్తిత్వమేవ సత్త్వాత్
కారకపరామర్శజనకతాయాం వ్యాప్తిత్వధర్మితావచ్ఛేదకీభూతం వ్యభిచారపదార్థస్యాత్రానుయోగిత్వప్రకారకధర్మితావచ్ఛేదక
౮ తాప్రతియోగికవిషయతానిరూపితపక్షవిషయతాఘటితధర్మావచ్ఛిన్నత్వస్య సత్త్వాద్బాధేఽపి బువారణ ఏవేతి వాచ్యం
అవ్యభిచారపదార్థవిషయతాయాం ధర్మితావచ్ఛేదకానాత్మకత్వవిశేషణేనానుపపత్తేః నచ సాధ్యాభావ
వదవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తేః పక్షతావహ్న్యభావాధికరణావృత్తిత్వవిశిష్టాయాస్సమితి జనకతాయా ముక్తసాధ్యాభావాభా
ద్ధేతువ్యభిచారవారణ ఏవేతి వాచ్యం ధర్మితావచ్ఛేదకత్వానాత్మకత్వేన విశేషణేన్నదోషః నచ తథాపి నైవ పూర్వోక్తదోషవార
ణాసంభవ ఏవం హేతుపదమనర్థకమితి వాచ్యం హేతుసమానాధికరణాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛే
దకత్వస్య వ్యభిచారపదార్థతయా తదవచ్ఛిన్నసాధ్యసమానాధికరణ్యవిషయతాఘటితధర్మావచ్ఛిన్నత్వ
స్యైవానుమితిజనకతాయాం సత్త్వేన బాధస్యాపి తేన హేతుపదనివేశః నచ ధూమవిశిష్టవాన్ ధూమవానిత్యాదౌ
హేతుమదసత్త్వేపి బాధే దువారణ ఏవేతి వాచ్యం నిరుక్తస్థలే ఉపనయానుదయాన్నాస్త్యయప్రయోగస్యైవాత్రా
మాణికత్వాత్ తత్రాంశే నాస్త్యయంప్రయోగస్యప్రామాణికత్వే పక్షవిశేష్యతానిరూపితత్వవిశేషణేన తద్వార

గాసంభవాదితి ధ్యేయం । కేచిత్తు వహ్న్యభావవదవృత్తిపర్వతపక్షకధూమహేతుకసిద్ధాంతవ్యాప్త్యవగాహిపరా
మర్శీయావ్యభిచారపదార్థనిష్ఠధర్మితావచ్ఛేదకతాఖ్యవిషయతామాదాయ బాధవారణాయ హేతువిష
యతేతి । న చ వహ్నిమదన్యావృత్తిహేతుకవహ్నిసాధ్యకసిద్ధాంతవ్యాప్త్యవగాహిపరామర్శీయావ్యభిచారపదా
ర్థనిష్ఠధర్మితావచ్ఛేదకతాఖ్యవిషయతామాదాయ తద్దోషతాదవస్థ్యమితి వాచ్యమితి వాచ్యం ధర్మితావ
చ్ఛేదకతానాత్మకత్వేన అవ్యభిచారపదార్థనిష్ఠవిషయతాయా విశేషణీయత్వాత్ । న చ వహ్నిమదన్యావృ
త్తిపర్వతపక్షకపరామర్శీయావ్యభిచారవిషయతాయా ధర్మితావచ్ఛేదకత్వానాత్మకత్వవిశేషణేనా
పవారణాసంభవే హేతువిషయతోపాదానం వ్యర్థమితి వాచ్యం వహ్నిమదన్యావృత్తిత్వావచ్ఛిన్నహేతుకప
రామర్శీయసిద్ధాంతవ్యాప్తిఘటకీభూతాధికరణవిషయతానిరూపితహేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతా
మాదాయ తద్దోషవారణాయ పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితవిషయతాముపాదాయ వైశేష్యే
ఉపలక్షయాతిల్లాభావత్వే హేతుపదవింతాప్యఫలకపరేతు వహ్నిమదన్యావృత్తిత్వావచ్ఛిన్నహేతుకపరామర్శీయ

గ॥పం॥౭ నిరుక్తధర్మితావచ్ఛేదకతామాదాయ దోషవారణేఽపి యత్ర తు తావచ్ఛేదకతాఖ్యయా స్వవృత్తితరణాధర్మానవ-
చ్ఛిన్నవిషయతాయాం తు విషయతావదినవివక్షణో నోక్తశంకాసముద్ధారస్యానవకాశ ఇత్యాహుః నా-
సిద్ధ్యాదిరిత్యాదిపదేన వ్యభిచారపరిగ్రహః కేవలాన్వయివృత్తిత్వవిశేషణ్యయాః కత్వసత్తాత్వాభా-
వస్య కేవలాన్వయిన్యసత్త్వాదసిద్ధిః ఏవం కేవలాన్వయివృత్తిత్వోపలక్షితధర్మతాభావస్యాసత్త్వాదస-
త్త్వాద్వ్యాప్యత్వాసిద్ధేర్వ్యభిచారః మూలమధ్యయార్థం తు వ్యాప్తిపదార్థస్య విశేషత్వం వ్యాప్తిపదా-
ర్థస్య వ్యాప్తిపదార్థవ్యాప్యవచ్ఛిన్న ఇతి తస్య తేనసాకపి దోష ఇతి దిక్ యస్య తస్య కేవలాన్వయిత్వగ్రహ-
కాలే సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వావచ్ఛిన్నహేతువిషయతాశాల్యభాసవృత్తిత్వాదితి పయమవసితేఽర్థ-
హో తు శపనయః కేచిత్తు కేవలాన్వయిన్యభావాదిత్యస్య కేవలాన్వయిత్వభ్రాంతకాలే నాగుమితేః
పూర్వం తత్తద్వ్యభిచారగ్రహాభావాత్ తత్తద్వ్యభిచారగ్రహాసత్త్వాదితి పయమవసితో హే-
తుః అత్రోభయసాధ్యత్వం తాదృశాన్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావరూప

వలాన్వయిత్వగ్రహదశాయాముభయవ్యభిచరితత్వగ్రహసంభవాదసిద్ధిరితి చేన్నహేతావాధేయతాసం
బంధావచ్ఛిన్నాభావాధికరణత్వరూపకేవలాన్వయిత్వగ్రహదశాయాంతద్గ్రహాత్కేవలాన్వయిత్వప
దస్య వ్యభిచారవిరోధిప్రమితిపరత్వాద్వా దోషాభావాదిత్యాహుః ఏద్వితావవ్యాప్తౌ వృత్తిసాం=
ధ్యకేతి గురుధర్మస్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వమతే గురుధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యకసద్ధేతావవ్యాప్తి
వారణాయ సాధ్యాభావవత్వేనసాధ్యవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వోపలక్షితధర్మావచ్ఛిన్నాభావస్యైవ విశేషణేః
ఽప్యుక్తయా కపిసంయోగత్వస్యవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వవిరహాన్న కపిసంయోగాభావవారణస్యైవ తద్గ్రం
థిలవతరణాం సంభవతి న చ వ్యాపకతాశరీరే ప్రతియోగివైయధికరణ్యవిశేషణాసత్వాన్నైవ తరణసంగ
తిరితి వాచ్యం ప్రతియోగివైయధికరణ్యవిశేషణాప్రయోజనస్యాసతి ప్రయోజనత్వాదితి చేదత్రాహుః
పూర్వోక్తస్థలావ్యాప్తేర్హేతుతావచ్ఛేదకసంబంధానుయోగికనిష్ఠాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకసా

ధ్యతావచ్ఛేదకవత్త్వే వలాన్వయిత్వాద్ధనకత్వే వలాన్వయిన్యభావాదితిగ్రంథే నైవపక్షప్రమాణతయా నైత్రాత్ర్య
౧౦ శవివక్షా మణికారసంమతేతి నావతరణసంగతిరితి కేచిత్తు సంయోగేన ద్రవ్యస్యావ్యాప్యవృత్తితామతే సాం
ధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధఘటితవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వోపలక్షితధర్మాప్రసిద్ధ్యా సంయోగేన ద్రవ్యసాధ్య
కసద్ధేతావవ్యాప్తివారణాయ ప్రతియోగివైయధికరణ్యఘటితవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వస్యైవ వివక్షణే
యర్ప్యతయా తస్యావ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకేష్వవిశిష్టతయా నావతరణసంగతిరితి ప్రాహుః వస్తుతస్తు తం
బుస్త్రావలదిమాంసాన్నాసిత్రితివాక్యస్య ప్రామాణ్యానురోధేన గురుధర్మస్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వ
స్యావశ్యకతయా నైతాదృశవివక్షావసర ఇతి నాసంగతిరితి తు తత్త్వం నన్వత్రావ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకే హేతావ
వ్యాప్తిరేవాస్తు కింసత్త్వేనేతి చేన్న ఉద్దేశ్యవిధేయభావఘటితోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేన విధేయస్యాన్వ
యిత్వబోధకత్వస్యగతేఽర్థత్వాకబిసంయోగే సంయోగేన ఘటత్వాదితాదావ్రశ్మలక్షణస్యావ్యాప్తేర్నవ

కాలికేనసత్త్వదానుపాదానే ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకే భూతే హేతుతావచ్ఛేదనావ్యాప్తిరూపవిధేయాన్వయస్యబా
ధితతయాసత్త్వదానాత్ నచ పూర్వోక్తహేతౌ వ్యాప్యత్వాత్ర సంయోగత్వాభావేన ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాంత
త్వేఽపి పూర్వోక్తసాధ్యకసంయోగానగగనరూపహేతౌ ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాంతత్వేనావ్యాప్త్యప్రస
క్త్యా బాధవారణమశక్యమితి వాచ్యం సత్త్వదస్య హేతుతావచ్ఛేదకసంబంధేన వృత్తిమత్త్వరతయా తద్దోష
వారణాసంభవాత్ అథకపిసంయోగాభావస్య ధ్యేయసమవాయేన గుణత్వహేతుకసద్ధేతౌ నిరుక్తహేతౌ ఉ
ద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాంతత్వే సాధ్యాభావవత్తిత్ర వ్యాగునాత్వరూపహేతౌ అవృత్తిత్వేనావ్యాప్త్యప్రస
క్త్యా బాధవారణమశక్యం బాధావ్యాప్యవృత్తిసాధ్యం యత్ర ఇతరణే తత్రసత్వతస వాంసోంవెం హేతుంరి
తి చ త్వత్వతా సాధ్యనిష్ఠావ్యాప్యవృత్తితానిరూపకాభితరణావృత్తి హేతుతావచ్ఛేదనావ్యాప్తిరిత్యత్రశేపూ
ర్వోక్తహేతౌ సాధ్యశూద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాంతతయా నయమనుపపత్తిరితి వాచ్యం నచావ్యా

*౹ప౦౹బ ప్య వృత్తిస్సాధ్యకే తురితి వ్యాప్తి బలాత్సప్ర వైప్రవ వృత్తిత్వలాభేన పునశ్చ సత్వదంవ్యర్థమితి వాచ్యం సత్వపూర్వావృ
౧౧ త్తిత్వమేవార్థ ఇతి లాభార్థం సత్వదం సార్థకమితి కించ సప్తమ్యా నిరూపిత త్వమేవార్థః సత్వదస్య వృత్తి
త్వమేవార్థః యథా భూతలే పర్వతే ఘట ఇత్యాదౌ సప్తమ్యా నిరూపిత త్వమేవార్థః తథా చాత్రాపి తథా
వః నచ తథాపి పూర్వలక్షణే౽ప్యుత్తరం యాదృశం దోషం తు పదాదృలక్షణాంతర ప్రణాయ నతత్ర లక్షణాం
తరస్యావశ్యం తాదృశ దోషవారకత్వమితి సంప్రదాయోత్తరకపిసంయోగాభావవాన్ వృక్షత్వా
దిత్యాదౌ సాధ్యాభావవదవృత్తి హేతోర్వృత్తిరప్రసిద్ధ్యా సత్వేనాప్యసంయోగానుపపత్తి విశేషం ఫి సంప్రదా
యవిరోధాపత్తిః అంత్యలక్షణే నావారణాదితి నచ వృత్తితా నిత్యేనాపి అవచ్ఛేదకత్వాపేక్షాయాం నివేశా
న్నిరుక్తావచ్ఛేదకతాకావచ్ఛేదకానాక్రాంతత్వమితి దోషఇతి వాచ్యం తథాపి ఘటత్వే ఘటాకాశసం
యోగాన్యతరాభావవాన్ గగనత్వాదిత్యత్రావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకాక్రాంతే పిప్రథమలక్షణే వ్యాప్త్యభావ

నవా కృత్స్నో వహ్న్యాపత్తేర్దుర్వారత్వాత్ న చ సవ్యాప్యవృత్తిరవ్యాప్యవృత్తిరితి వృత్తిత్వానవచ్ఛిన్నవృత్తిక
భిన్నస్యైవ అవ్యాప్యవృత్తిపదార్థత్వేన పూర్వోక్తే హేతావుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాన్తత్వాభావేన సంప్
రదాయవిరోధ ఇతి వాచ్యం తథా సత్యపి కపిసంయోగీ సత్త్వాదిత్యాదౌ అవ్యాప్తిప్రసక్త్యాపి ద్వితీయ
లక్షణేనావారణాత్ తస్యాప్యుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాన్తత్వేన సంప్రదాయవిరోధతాదవస్థ్యాత్
న చ సత్త్వాదినా వ్యాప్తిమత్త్వవివక్షణేనాయమనుపపత్తిః ఇతి వాచ్యం తథా సత్యపి చైత్రజ్ఞానవిషయతావాన్
మేయత్వాదిత్యాదౌ మహాప్రళయావచ్ఛేదేన సాధ్యాభావవతి పరమాణ్వాదౌ హేతోస్సత్త్వప్రసక్త్యావ్యాప్తే
ర్ద్వితీయలక్షణేనావారణాత్ నిరుక్తదోషతాదవస్థ్యాత్ న చ చైత్రజ్ఞానవిషయతాయా దేశావచ్ఛి
న్నవృత్తికత్వేన అవ్యాప్యవృత్తిపదేన దేశానవచ్ఛిన్నవృత్తికభిన్నస్యైవ వివక్షణే నాయమనుపపత్తి
రితి వాచ్యం తథాపి సతి రూపస్యాపి దేశానవచ్ఛిన్నవృత్తికత్వేన అవ్యాప్యవృత్తిత్వే సాధ్యకసద్ధేతుపదేన

సాధ్యవద్భిన్నవృత్తిసాధ్యకసాధ్యవదన్యావృత్తిత్వరూపవ్యాప్తి, మధ్యవృత్తిమద్ధేతౌ రవవిశేషణే నోక్త
౧౨ దోషానవకాశ ఇతి రూపసాధ్యకవృత్తిత్వహేతౌ రసంభవాపత్తేః అవృత్తి కాలావచ్ఛేదనరూ
పాభావవతి ఘటే హేతోస్సత్వేన అవ్యాప్తిః ద్వితీయలక్షణే నతత్సాధ్యాభావాశ్చ ఇష్టాపత్తేః సంయోగాదితి
చేదత్రాహుః కేచిత్తు అవ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకసద్ధేతుపదేన అవచ్ఛిన్నవృత్తిసాధ్యకసాధ్యవదన్యావృత్తిత్వ
రూపవ్యాప్తిమద్వృత్తిమద్ధేతౌ రవవిశేషణే నోక్తదోషానవకాశ ఇతి సాధ్యవదన్యావృత్తిత్వరూ
పవ్యాప్తిమద్వృత్తిమద్ధేతావతివ్యాప్తిరిత్యుక్తౌ వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదావవ్యాప్త్యభావేన వ్యా
ప్రామాణ్యేతద్వ్యాప్యవృత్తిత్వాదిసాధ్యవదన్యావృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిరుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకకోటౌ
వనివేశే సంయోగి సత్వాత్సంయోగాభావవాన్ సత్వాదిత్యాదౌ పూర్వలక్షణే అవ్యాప్తిః సత్వాద

త్త్రరలక్షణేనావారణోక్త్సంప్రదాయవిరోధః ఇతితన్నివేశః వృత్తిమత్త్వానివేశేపి సంయోగిగగనాదిత్వాభా
వవ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకత్వా సత్త్వాదవ్యాప్యభావేనబాధితార్థబోధకతయా వాక్యాప్రామాణ్యాపత్తి
రితి సతరాపి దోష ఇతిప్రాహుః అత్రావ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకసద్ధేతుపదేనసాధ్యనిష్ఠావ్యాప్యవృత్తితానిరూ
పితాధికరణావృత్తిసద్ధేతోరేవవివక్షణాన్నానుపపత్తిః నచైవం పూర్వోక్తరీత్యాసందర్భవిరోధ ఇతివా
చ్యం తథాసతి సంయోగాద్యభావస్యాధికరణభేదేన నానాత్వాంగీకర్తృమతే ద్వితీయలక్షణేప్యవ్యాప్య
వృత్తిసాధ్యకసద్ధేతుసాధారణ్యేనావ్యాప్తిః ప్రసక్త్యా తృతీయలక్షణేనావారణోక్తవర్ణాదౌ సంయోగాభావస్య
త్యాదినాదీధితికృతామతితరాంవిరుద్ధత్వా నచ పూర్వలక్షణే యత్ర యత్రావ్యాప్తిస్సా సర్వాప్యుత్తరలక్ష
ణేనవారణీయేతి సనియమః కింతు పూర్వలక్షణే యత్రావ్యాప్తిః సా ఉత్తరలక్షణేనవారణీయేత్యేవని
యమః ఏవంచ తృతీయలక్షణస్య నిరుక్తసద్ధేతుసాధారణ్యలక్షణాసమన్వయాసంభవేపి నిరుక్తసద్ధేతు

గ। పం। చ॥ త్వావచ్ఛేదేన అవ్యాప్త్యప్రసక్త్యానావతరణే సంగతిరితి వాచ్యం తథాపి ప్రకృతే పక్షసద్ధేతుసావయాన్యే ప్రథమలక్షణస్య ప్రసక్త్యా
౧౨ వ్యాప్తి ద్వితీయలక్షణేనావారణేపి నిరుక్తసద్ధేతుత్వావచ్ఛిన్నం యత్కించిద్ధేతౌ లక్షణసమన్వయసంభవాన్న క్షతిరితి
త్యన్మద్గురుచరణైః కించిత్సుకపిసంయోగాభావవానిత్యాదినా పూర్వోక్తదోషవారణాయ వ్యాప్యవృత్తిత్వా
దేః కేవలాన్వయిభిన్నావ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకసద్ధేతుత్వావచ్ఛేదేన అవ్యాప్తిరిత్యర్థేన నేతోపి దోష ఇత్యాహుః సాధ్య
వత్తాగ్రహవిరోధితానిరూపకసంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణతాయా వక్ష్యమాణతయా కపిసంయో
గవత్తాజ్ఞానం ప్రతి నిరవచ్ఛిన్నవిశేషణతాసంబంధేన కపిసంయోగాభావవత్తాజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతామతేన
సంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణం గుణాదిరేవేతి వ్యాప్త్యనవకాశః అవ్యాప్యవృత్తిత్వఘటనే సాధ్యత్వఘటకత్వం స్వావృత్తి
త్వస్వరూపసంబంధేన అపి తు ఏతత్తాభావవిశిష్టసంయోగాభావవత్తాజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతామతేన సంబంధేన
సాధ్యాభావాధి[illegible]మేవ తద్వృక్షే ఇతి వృత్తిత్వస్యైవ హేతోరసత్త్వాదవ్యాప్తిరిత్యాశంక్యాహ యుక్తం న సాధ్య
భావాంశే వైయర్థ్యమితి తథా సన్నివేశవైయర్థ్యమిత్యర్థః అయమాశయః యద్ధర్మవిశేషణవిశేష్యభా
వాపన్నపదార్థస్య లక్షణత్వం వాక్యాజ్ఞాతే తాదృశపదార్థ ఏవ త్ర యద్ధర్మవిశేషణసత్త్వే అతిరిక్తపదార్థ

నాం విశేషణవిశేష్యభావాపన్నానాం యదిలక్షణత్వం తాదృశవిశేషణస్య తదా వైయర్థ్యం ఏవం చ సాధ్యాభావాం
శాభావేపి కేవలాధికరణయుపక్షే అతిరిక్తపదార్థానాం విశేషణవిశేష్యభావాపన్నానాం లక్షణత్వంసంభవాత్ వైయర్థ్య
ర్థ్యమితి భావః యత్తత్ప్రతియోగికత్వస్య సమానాధికరణోభయసంబంధేన సాధ్యవిశిష్ట్యన్యస్య సాధ్య
వద్భిన్నపదార్థత్వేన కమధికరణయుపక్షోపి చాయానిత్వాభూమః తచ్చింత్యం స్వప్రతియోగికత్వాంశే వైయర్థ్యా
పత్తేః న చ ఘటోత్పత్తేః గగనాభావస్యాపి సాధ్యవద్భిన్నత్వవిరహేణ వదాశకత్ సాధ్యాంశే వైయర్థ్యాపత్తేః న చాఖం
డాభావఘటకతయా ఘటప్రతియోగితావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకసంసర్గతయా స్వప్రతియోగికత్వాంశస్యావైయ
ర్థ్యమితి వాచ్యం తథాపి ఉత్పత్తిప్రయోజకవిశేషణాంతరప్రక్షేపణావంతరేణ వసాధ్యపదసార్థక్యస్య సప్రమా
తత్పురుషాదికరణస్యాప్యభిహితత్వాత్ అసంభవ ఇతి తత్ సాధ్యవత్వగ్రహవిరోధితానియామకసంబం
ధేన సాధ్యాభావాధికరణతాయా అవచ్ఛేదకత్వేన కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకఆకాశాభా
వాభావే సాధ్యలక్షణత్వాదిపూర్తాలక్షణస్యాసంభవాదసంభవోక్తిరనుచితేతి చేన్న ఇదానీం

స్వరూపసంబంధేనాధికరణత్వావివక్షితత్వాదయం అత ఏవోక్తం ధర్మాణాం మింతో ఽధికరణభేదేఽభావభేదేని
౧౪ యామకమితి విధర్మవాదిన్నైతల్లక్షణకరణే అతితుప్రతియోగిసామానాధికరణ్యప్రతియోగివైయధికరణ్యావ్యాప్య
వృత్తిత్వావ్యాప్యవృత్తిత్వరూపాణాం విరుద్ధధర్మాణాం స్వేషాం గవాంశే వృత్తి యాంశేశాభావేతాంశేశాభా
వస్యైవాధికరణభేదేనభేద ఇతి వదన్వాదిఎతల్లక్షణకర్తృత్వేనదీధితికారసంమతః అస్మాభిస్తు చతుర్ణా
మేవధర్మాణాం భేదకత్వం ఖండితం విరుద్ధత్వేతి భావః నను గుణత్వసామానాధికరణ్యగుణాత్వాభావసా
మానాధికరణ్యరూపవిరుద్ధధర్మద్వయసంబంధేనాభావస్యాధికరణభేదేనభేదకావశ్యకః తయోరవి
రుద్ధత్వేవ్యాప్యవృత్తిత్వాదినా మపి వక్తవ్యమానాత్వాదవిరోధసంభవేనకపిసంయోగాభావస్యాపి
భేదానిద్ధిప్రసంగః తథాచభావభిన్నత్వస్వైవాధికరణభేదేనభేద ఇత్యభిప్రేత్యాహఅథవేత్యాదినా
పూర్వాభావపదమితిసాధ్యాభావేత్యత్రసాధ్యపదమిత్యర్థః తేనవిశేషితానుయోగితాకాభా
వైవ అభావపదమిత్యత్రసంబంధాసంగతిరితిదూషణావకాశః తల్లక్షణంచసాధ్యతావచ్ఛేదకసం

బంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వరూపమితి ధ్యేయం। యత్తు విలక్షణోభయస్య సాధ్యనిష్ఠప్రతియోగితానిరూ
పకసంబంధనిష్ఠానుయోగితాతో విలక్షణేతి వ్యాఖ్యాతం తత్తుచ్ఛం। ఈదృశవిలక్షణానుయోగితాలాభస్యని
ష్ఫలత్వాత్ తేన చ శుద్ధానుయోగితాసంబంధేన సాధ్యవిశిష్టపక్షవృత్తిత్వాద్ధేతోః తాదృశతత్త్వాదవ్యాప్తి వారణామ
పతత్త్వలమితి వాచ్యం। సంబంధనిష్ఠానుయోగితానిరూపితప్రతియోగితాయాం చ తత్సంబంధావచ్ఛిన్నత్వస
త్యప్రమాణాభావేన తాదృశప్రతియోగితాయాః సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వాభావాదేవ అవ్యాప్తి
వారణాసంభవాత్ అవ్యాప్త్యాపత్తేరితి। అత్ర యద్యప్యుభయాభావవత్త్వాదాయాః సంభవవారణాయసా
ధ్యవత్త్వనిష్ఠప్రతియోగితాకాభావవివక్షణేఽపి పూర్వపక్షోక్తవృత్తిత్వవిశిష్టసాధ్యాభావవత్త్వాదాయాః సంభ
వ ఏవ వక్తవ్యమితి తథాసతి దర్శితాభావస్య సాధ్యవత్త్వావ్యాప్యవృత్తిత్వేన విరుద్ధధర్మాధ్యాసపర్యా
లోచనభిదస్యానావశ్యకాలక్షణాసమన్వయాత్। ఇతి తు నిరుక్తవిశిష్టాభావీయప్రతియోగితాయా విశేష

౧౫౦౹౨ ణావిశేష్యాంశం ఉభయోః ప్రత్యేకం సాధ్యమాత్రనిష్ఠత్వవిశేషణాభావాదేవ తద్వారణేఽవ్యాప్తిః కథనమిత్యాహుః
౧౩ వస్తుతస్తు విషయతాసంబంధేన ఘటాదిసాధ్యకనిత్యత్వాన్నసత్త్వరూపహేతౌ లక్షణాసమన్వయః తన్న విషయితా
సంబంధేన సర్వస్యాపి జ్ఞేయత్వాదితి న కాప్యనుపపత్తిః ఇతి ధ్యేయం కాలికసంబంధేన ద్రవ్యత్వాభావాదితి నచ
సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్తాజ్ఞానం ప్రతి ద్రవ్యత్వరూపసాధ్యాభావవన్నిష్ఠసమవాయసంబంధావచ్ఛిన్న
ప్రకారతాశాలిజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతయా తాదృశసంబంధోద్దేశ్యతావిశేషణాత్ తేన సంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణం
గగనాదికమేవేతి న కోఽపి దోషః ఇతి వాచ్యం ద్రవ్యత్వప్రకారకప్రమావిశేష్యత్వాభావస్య కాలికసంబంధేన సాధ్యత్వే కాల
త్వరూపహేతావవ్యాప్తేః తాత్పర్యాత్ నచ స్వనిష్ఠసాధ్యవత్తాగ్రహప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేన
సాధ్యాభావవత్త్వమిత్యత్ర స్వపదార్థసాధ్యాభావపదార్థయోరైక్యాత్ స్వరూపసంబంధేన ద్రవ్యత్వప్రకారకప్ర-
మావిశేష్యత్వరూపసాధ్యాభావప్రకారకజ్ఞానస్య సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన ప్రకృతసాధ్యవత్తాజ్ఞానే అప్రతిబంధ
కతయా సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావమాదాయ లక్షణాసమన్వయసంభవ ఇతి వా

ప్యం సాధ్యవత్తాజ్ఞానప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితా
కాభావత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేనాభావవత్తా యా వివక్షితత్వాత్ తత్ర స్వనిష్ఠప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధే
న స్వావ్యధికరణత్వమితి యది నివేశ్యేత తదా స్వపదార్థఘటకతయా సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితా
కాభావత్వవిశిష్టస్యైవ యత్కించిదపి యది నిరుక్తప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వం న నివేశ్యేత తదాని
రుక్తసాధ్యతాస్థలే తద్వృత్తిప్రకారతప్రమావిషయత్వరూపసాధ్యాభావవత్తా యా వ్యాప్తిరితి సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబం
ధనివేశసాధకత్వాదితి న తావదనుపపత్తిః అత్ర చ తేన నిత్యమాత్రవృత్తిహేతుకస్థలీయపరంపరాసంబంధేన సాధ్యా
భావవత్త్వస్య హేతుమతి సత్త్వేన లక్షణాసత్వం స్వం యా సంభవేనావ్యాప్తిరిత్యసంగతం న చ పరంపరాయాస్సంబంధత్వేవ
నాభావ ఇతి వాచ్యం సార్వత్రికాయాశ్రయత్వసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకజ్ఞానత్వాభావస్య సాధ్యతాయా విషయ
వతానాత్వాదితి చేన్న పరంపరాయాః ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబంధత్వే వ్యధికరణతానియామకత్వాసంనికారణే
వ్యాప్తిపదస్యాసంభవపరత్వేన వాష్టేతరభావాత్ సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్తాజ్ఞానప్రతితలత్రస్య

పదం సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాభావపరతయా చ సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితపక్షతావ
౧౬ చ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యతాశాలిబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యతానిరూపితప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకీభూతసాధ్యతావచ్ఛేదకా
వచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధ ఇతి నిష్కర్షః। అత్ర ప్రకారతా యా సాధ్యనిష్ఠత్వా
నుపాదానే ఘటత్వాభావవాన్ పటత్వాదిత్యత్ర కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నఘటత్వాభావనిష్ఠస్వరూపసంబంధావచ్ఛిన్న
ప్రకారతాశాలిబుద్ధిం ప్రతి కాలికసంబంధేన ఘటత్వవత్తాజ్ఞానం ప్రతిబంధకం తథా చ ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకా
రతావచ్ఛేదకతాదృశసంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణే పటే హేతోర్వృత్తేరవ్యాప్తిరతః సాధ్యనిష్ఠేతి సమవాయ
సంబంధావచ్ఛిన్నఘటత్వాభావస్యైవ సాధ్యత్వాన్నావ్యాప్తిః సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వమపి నివేశనీయమన్య
థా కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకఘటత్వాభావత్వేన సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నఘటత్వాభావావ
గాహిబుద్ధినిష్ఠప్రతిబధ్యతానిరూపితప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధః పూర్వవత్కాలికసం
బంధ ఏవ తేన సంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణే హేతోర్వృత్తేరవ్యాప్తిః। న చ ధూమవాన్ స్వవృత్తిత్వేన విశేషణీయత్వా

న్నాయం దోష ఇతి వాచ్యం। ఘటాన్యత్వవిశిష్టప్రమేయవాన్ కాలత్వాదిత్యాదౌ। సాధ్యాభావస్య యః కాలికసంబంధావచ్ఛి
న్నాభావః సోపి ఘటాన్యత్వవిశిష్టప్రమేయః తేన సంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణే హేతోర్వృత్తేరవ్యాప్తిస్స్యాదతః సాధ్యతావచ్ఛేదకా
వచ్ఛిన్నేతి అత్ర సాధ్యనిష్ఠప్రతియోగితాయాం సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వనివేశే మహాకాలానుయోగికత్వవిశిష్టకాలి
కసంబంధేన కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నఘటాభావే సాధ్యే మహాకాలత్వహేతావవ్యాప్తిః। స్వరూపసంబంధేన సాధ్యవత్త్వాచ్చ సంప్రతి
కాలికసంబంధేన తదభావవత్తానిశ్చయస్య ప్రతిబంధకత్వాత్తేన సంబంధేన సాధ్యాభావస్య ప్రతియోగితాకాధికరణే మహాకా
లే హేతోర్వృత్తేః। తన్నివేశే తు స్వరూపసంబంధస్యైతాదృశత్వేన అవ్యాప్త్యనవకాశాత్। కేచిత్తు కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితా
భావస్య కాలికసంబంధేన సాధ్యతాయాం కాలత్వాదిహేతావవ్యాప్తివారకతయా తస్య సార్థక్యమిత్యాహుః। తన్న। ఏవం సతి సం
సర్గకతుష్టాతద్విశేషణోపాదానేపి కపిసంయోగాన్యత్వవిశిష్టత్వాదిత్యాదౌ సాధ్యవద్భిన్నగుణాదినిరూపితకాలికసంబంధావచ్ఛి
న్నాధేయతావద్వృత్తికపిసంయోగాభావనిరూపితసాధ్యవత్త్వగ్రహావిరోధితానియామకసంబంధేన దైశికవిశేషణతయా
అవచ్ఛిన్నాధికరణతావద్వృత్తిత్వాద్ధేతోరవ్యాప్తిరతః తద్వారణాయ యాదృశప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకతానాం

గ॥పం॥బె పితవిషయతాశ్రయసంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణత్వం తాదృశసంబంధేన సాధ్యావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వసామాన్యాభావే నివేశ్యమన్తేలాం ని
౧౨ రుక్తసర్వదోషవారణాసంభవాత్। నిరుక్తవిశేషణస్యైతత్ప్రయోజనమితి ధ్యేయం। కేచిత్తు సంయోగసంబంధావచ్ఛిన్నవహ్ని
త్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవత్త్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవత్త్వాజ్జ్ఞానే కాలికసంబంధేన వహ్న్యభావవత్త్వాజ్జ్ఞానస్య
ప్రతిబంధకతయా కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకవహ్న్యభావవత్త్వజ్ఞానస్య ప్రతియోగితాసంబంధేన సాధ్యతా
వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవత్త్వజ్ఞానత్వే తయా చ కాలికసంబంధస్యాపి సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారకజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్య
తానిరూపితప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకతయా తమాదాయ ప్రసిద్ధ్యనుసారేణ అవ్యాప్తివారణాయ సాధ్యతావచ్ఛేదకసం
బంధేన సాధ్యవత్త్వనివేశనం। యత్తు పూర్వోక్తప్రతిబధ్యజ్ఞానస్య సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యప్రకారక
కత్వాభావాన్న దోషః। న చైవం విరుద్ధావచ్ఛిన్నముఖ్యవిశేష్యతానిరూపితసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతా
యాః వివక్షయైవ దోషవారణే సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధనివేశనమఫలమితి వాచ్యం ముఖ్యవిశేష్యతాయాః
అనవకాశత్వాదిత్యాహుః। కేచిత్తు వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ సంయోగేన వహ్నిప్రకారకస్వరూపసంబంధే

నవహ్న్యభావనిష్ఠకాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావప్రకారకజ్ఞానే స్వరూపసంబంధేన కాలికసంబంధేన స్వ
రూపసంబంధేన వహ్న్యభావప్రకారకస్య ప్రతిబంధకతయా అవ్యాప్తివారణాయ యత్కించిద్ధర్మావచ్ఛిన్నముఖ్యవిశే
ష్యతానిరూపితసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతాశాలిజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యతానిరూపితప్రతిబంధకతావచ్ఛేద
కీభూతప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేన అభావవత్వవిశేషణమావశ్యకం। తత్రావచ్ఛిన్నత్వం స్వప్రకారతారూపత్వసంబంధ
భేదేన ప్రతిబంధకతాతాంభేదాత్కాలికస్యాపి ప్రతిబంధకతాయాః నిరుక్తసాధ్యవత్తాజ్ఞానత్వావ్యాపకప్రతిబధ్యతాయాః
ప్రసిద్ధిరితి సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్వనివేశనమిత్యాహుః। అత్ర కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితా
కఘటత్వాభావవవిశిష్టపటత్వసాధ్యకపటత్వప్రకారకప్రమావిశేష్యత్వరూపహేతావవ్యాప్తిః। సాధ్యతావచ్ఛే
దకసంబంధేన ప్రకృతసాధ్యవత్తాజ్ఞానే కాలికసంబంధేన ఘటత్వరూపవిశేషణావిశేష్యోభయాభావవత్తాజ్ఞా
నస్య ప్రత్యేకాభావవత్తాజ్ఞానసముచ్చయరూపప్రతిబంధకతయా కాలికసంబంధస్యాపి సాధ్యవత్తాజ్ఞానప్ర
తిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతావచ్ఛేదకత్వాత్। ఏవం స్వరూపవద్విశేషణతోభయసంబంధేన కాలికేన

బంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకఘటత్వాభావసాధ్యకపటత్వహేతావవ్యాప్తిః। సాధ్యతావచ్ఛేదకే ఘటత్వే తాదాత్మ్యసం
బంధేన ప్రకృతసాధ్యవత్తాజ్ఞానం ప్రతి కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రకృతసాధ్యతావచ్ఛేదకఘటత్వస్వరూపసంబం
ధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవత్త్వావచ్ఛిన్నకాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రకారతాక
శాలిజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతయా కాలికసంబంధస్య సాధ్యవత్తాగ్రహప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతాకత్వా
త్। అతస్సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావత్వావచ్ఛిన్నత్వం
సాధ్యవత్తాగ్రహప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతాయాం నివేశనీయమితి నోక్తానుపపత్తిరపి వేశూకితిహృ
దయం। కపిసంయోగవత్తాజ్ఞానోత్పత్తేరితి। ఏతేన నిరవచ్ఛిన్నవిశేష్యతాయా ఏవ ప్రతిబంధకతావచ్ఛే
దకమితి నిరస్తం। వ్యధికరణమితి వాచ్యమితి। ఇదమత్రావధేయం। నిరవచ్ఛిన్నవిశేష్యతాయాం న కపిసంయోగ
వత్తాజ్ఞానం ప్రతి శుద్ధస్వరూపసంబంధేన తదభావవత్తాజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకమిత్యపి వక్తుం శక్యత్వేన

త్రైవావ్యాప్తివారణార్థం । సాధ్యవద్భిన్నవృత్తిత్వవిశేషణాంశఫలమితి సుధీభిర్విభావనిపుణతరం విభావనీయం
వృత్తిమద్యత్కించిత్సాధ్యేతి । అత్ర ఘటత్వాభావవాన్ పటత్వాదిత్యాదౌ సాధ్యాభావస్య కాలికసంబంధావచ్ఛిన్న
ప్రతియోగితాకాభావమాదాయావ్యాప్తివారణాయ సాధ్యపదం నన్వేవం నివేశితే సత్తాన్యప్రమేయత్వస్య
సమవాయేన సాధ్యతాయామవ్యాప్తిః సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నసత్తాన్యప్రమేయత్వాభావాభావస్య
సత్తారూపత్వేన సత్తాయాశ్చ సాధ్యరూపతయాభావేన స్వనిష్ఠప్రతియోగిత్వస్య సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధే
న వృత్తిమత్సాధ్యనిరూపితత్వప్రసిద్ధేరితి చేన్న । సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వేనా
నుయోగితాయా వివక్షితత్వేనాదోషాత్ । కేచిత్తు తాదృశసంబంధేన వృత్తిమద్యత్కించిత్సాధ్యతావచ్ఛేదకా
వచ్ఛిన్నవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వేనానుయోగితాయా విశేషణీయత్వాన్న క్షతిరిత్యాహుః । తన్న । తథా
సతి ధ్వంసాన్యత్వవిశిష్టప్రమేయసాధ్యకమహాకాలత్వరూపహేతావవ్యాప్తిః । ధ్వంసాన్యత్వవిశిష్టప్రమేయ
త్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావరూపస్య సాధ్యాభావస్య కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకా

గ॥ప०॥బ భావః। తస్య చ సాధ్యతావచ్ఛేదకీభూతస్వరూపసంబంధఘటితసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్ననిరూపితవ్యాపకతాశ్ర
౧౮ యతయా కాలికసంబంధస్యాపి సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్ననిరూపితవ్యాపకతావచ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితప్ర
తియోగితావచ్ఛేదకత్వాత్। ఏవం ఘటత్వాభావవాన్ పటత్వాదిత్యాదౌ ఘటత్వరూపసాధ్యాభావస్య కాలిక
సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావః। తస్య కేవలాన్వయిత్వేన సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవ్యాపకత్వాది
త్యలం విస్తరేణ। సాధ్యవద్భిన్నే ఘటే అవృత్తేరితి। ఇదం చ తాదాత్మ్యేన సాధ్యతాయామపి లక్షణత్వాదిత్యభిప్రా
యేణ। అన్యథా తత్రావ్యాప్తివారణాయ ఘటభేదాభావస్య ప్రతియోగిస్వరూపత్వం స్వీకారావశ్యకతయా సం
బంధైక్యవివక్షాయామపి తత్రావ్యాప్తిదుర్వారత్వాత్। స్యాద్వాదే। అత్ర ఘటభిన్నం ఘటత్వాభావాది
తిగ్రంథవ్యాఖ్యావసరే తత్ర హి సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన వృత్తిమద్వృత్తిం చ ఇతి సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛి
న్నవ్యాపకతావచ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబంధస్య పూర్వం వివక్షితత్వాద్ఘట
భిన్నం ఘటత్వాభావాదిత్యత్ర స్వనిష్ఠత్వవిశేషణాసత్త్వే సంబంధైక్యవివక్షాయామప్యవ్యాప్తిః। ఘటభే
దవ్యాప్యత్వస్య ఘటత్వాభావే సత్త్వేఽపి తదవచ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితప్రతియోగితావచ్ఛేదకావ్యాప్య

సమవాయేన సాధ్యవచ్ఛిన్నవృత్తిసాధ్యాభావరూపఘటత్వాధికరణే ఘటే హేతోర్వృత్తేరితి ధ్యేయం। వ్యాప్యవృత్తిత్వ
రూపవైధర్మ్యగ్రహే ఇతి। అత్రేదం బోధ్యం। సంయోగాదిభేదస్యోభయధావ్యాప్యవృత్తిత్వం తథా గుణావృత్తిసంయోగాభా
వస్యాపి వ్యాప్యవృత్తిత్వం నిర్వివాదం। తథా చ తద్యోగాదిభేదసంభవే సంయోగత్వప్రకారకప్రమావిషయత్వా
భావపర్యాప్తానుభవస్య నిష్ఫలత్వాదితి ధ్యేయం। అథాఽన్యత్ర కాలికసంబంధేన వం హే కాలత్వవిశిష్టప్ర
వేశే ఉభయత్వాభావపర్యాప్తిః సాధ్యకసద్ధేతావవ్యాప్తిః। సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యాభావస్య
ఉభయోః కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నాభావస్యాతిరిక్తత్వేపి సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాప్రసిద్ధత్వాత్। తదవ
చ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితప్రతియోగితావచ్ఛేదకకాలికసంబంధేన సాధ్యవద్భిన్నఖండకాలసాధ్యా
భావస్యవృత్తిత్వేన దర్శితసంబంధేన సాధ్యాభావస్యాధికరణే ఏవం హే కాలే హేతోరవృత్తేరితి చేన్న। సా
ధ్యవద్భిన్నత్వవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వేన సాధ్యాభావనిష్ఠసాధ్యవద్భిన్నవృత్తిత్వస్య వివక్షణే నాదోషాత్
తేనైవ మహాకాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాకాలాభావాదేస్సాధ్యాత్మతయా నావ్యాప్తిః।
కాలవృత్తిత్వవిశిష్టాభావస్యయం స్వరూపసంబంధావచ్ఛిన్నాభావోతినసమయాకాశాభావాభా

గ॥పం॥బ వాత్మకసాధ్యాభావస్య యః కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నాభావః తస్య సమనియతత్వాత్ తాదృశాభావనిరుక్తానుయోగితానిరూపితప్ర
౨౦ తియోగితావచ్ఛేదకసంబంధః స్వరూపసంబంధ ఏవేతి తేన సంబంధేన ఆకాశాభావాత్మకసాధ్యాభావాధికరణే ఆత్మని హే
తోః వృత్తేః ఇతి చేన్న। సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యాభావత్వావచ్ఛిన్నత్వేన అభా
వానుయోగితానిరూపితస్వనిష్ఠప్రతియోగితాయాః వివక్షితత్వాత్। యత్కించిత్సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన వృత్తిమ
త్సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవ్యాప్యతావచ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితసాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్య
తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవ్యాప్యతావచ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితసాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావ
చ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యాభావత్వావచ్ఛిన్నస్వనిష్ఠప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవద్భిన్నత్వావ్యాపకతా
వచ్ఛేదకం దర్శితసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వవిశిష్టసాధ్యాభావాధికరణం యత్ర ధూమత్వాభావో వ్యాప్తిరి
తి ఫలితం। ఏతేన విషయతాసంబంధేన ప్రమేయసాధ్యకస్థలే అవ్యాప్తిరితి దూషణం। స్వపదార్థస్య ద్వై
ధా నివేశేనేతి। విశేషరూపేణ సంసర్గత్వమిత్యభిప్రాయేణ శంకాసమాధానం తు తత్రభ్యాసానాం తాత్పర్యే
న। అథవా ద్వైధా నివేశేనేతి। పరిచ్ఛేదః। ఉభయమానే యత్కించిత్ దర్శితానాం పరిభాషకస్య ఇదం త

త్వే తత్తత్సంబంధానాం నివేశే న స్వరూపార్థస్యాప్రవేశాత్ నివేశే న తత్పక్షస్య పరిభాయత త్వం న త్వభిహానా నాతిభా
ర్థం వాంగాప్తి లనేతి । నను సత్తాభావాన్ కాలిత్వాభావాదిత్యత్ర అవ్యాప్తిః త్యే · సాధ్యవన్నిరూపితసమవాయసం
బంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వాప్రసిద్ధిరితి చేన్న । యత్సంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యవద్భిన్నవృత్తిత్వాధికరణతాసామాన్యప్ర
కృతసాధ్యవన్నిరూపితస్వరూపసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వాభావః తాదృశసంబంధేన త్వధికరణే న దోషః । అ
త్ర సామాన్యపదానుపాదానే అధికరణభేదేన అధికరణతాభేదేన కాలికసంబంధేన ప్రళయవృత్తిం యత్కించి
ద్వృత్తిత్వాభావాధికరణతాయాం ప్రసక్తసాధ్యవన్నిరూపితవృత్తిత్వాభావసత్వాద్వహ్నిమాన్ ధూమా
దిత్యత్రావ్యాప్తిః అతః సామాన్యపదం పరిభాయత శరీరప్రవిశిష్టసాధ్యవద్భిన్నవృత్తిత్వవిశేషణోనుపా
దానే స్వరూపసంబంధావచ్ఛిన్నకపిసంయోగాభావాధికరణతాసామాన్యాంతర్గతవృక్షవృత్తిక
పిసంయోగాభావాధికరణతాయాం ప్రసక్తసాధ్యవన్నిరూపితవృత్తిత్వస్యాభావాదవ్యాప్తేః । సాధ్యవత్ప్ర
దేనేతి అత్ర రంబోధ్యం కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాకాశాభావో నాస్తీత్యాకార

తత్ప్రత్యయోగికాలికసంబంధేనాకాశాభావాభావవత్త్వాని యామకే త్యేష్వపత్ర ప్రతిలక్షణే వక్ష్యమాణ
౨౧ తయా తత ఏవాతిప్రసంగవారణే సంభవే దైశికవిశేషణతాసంబంధేన పూర్వోక్తప్రతీతివిషయతావచ్ఛి
ద కానపరయోగితా విశిష్టాధికరణతాయాశ్చ దానేప్యకారే పి న క్షతిః। తేన దైశికవిశేషణతాసంబంధేనసా
ధ్యాభావాధికరణతావలక్షణే కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాకాశాభావాభావసాధ్యకస్థల
అవ్యాప్తేరభిధానమసంగతం సాధ్యాభావత్వవిశిష్టాధికరణతాం యా వివక్షణీయత్వే తయా దైశిక విశేషణతయా
సాధ్యాభావత్వవిశిష్టాధికరణతాయాః అత్ర నిరుక్తస్వకారే నిరుక్తసాధ్యం నాస్తిత్వాదిప్రతీత్యాపత్తేః అవ్యాప్త్యన
వకాశాదితి యతి పరాస్తం। నాస్తిత్వప్రత్యయాదితి నను గుణోఽన్యత్వవిశిష్టసత్తాభావత్వావచ్ఛిన్నప్రతియో
గితాకాభావః గుణానిరూపితాధేయత్వాదానిత్యాకారకాధేయత్వావగాహిప్రతీతేః కథం న ప్రమతేత్యుప
రితి చేత్తత్ర ప్రతీతిః విశిష్టసత్తాభావవత్తాభావత్వావచ్ఛిన్నాధేయతానిరూపితాధికరణత్వావగాహి
త్వస్యాకారాద్ప్రమత్వోపపత్తిరితి భావః। ఘటత్వాదిటీకావత్వాప్తిశ్చేతి। అత్ర యద్యపి నిరవచ్ఛిన్న

వృత్తి, తత్త్వవిశిష్టస్య స్వవత్తాత్తేయాభావః తదధికరణేతి వివక్షాయాం తు నావ్యాప్తిః । నిరవచ్ఛిన్నత్వాన్నత్వరూపసాధ్యా
ధికరణతాయాః ఈశ్వర ఏవ సత్త్వాత్ । తథాపి లక్షణస్య లక్షణాంతరాదుష్టత్వాదిత్యాదికం బోధ్యం ॥ ॥ శ్రీ
దీధితౌ కర్మాదావితి । యద్యపి కర్మాపేక్షయా ప్రథమోద్దిష్ట గుణాదావిత్యపి సంభవం తథాపి అక్షరలాఘవతా
న్యాయాత్ కర్మణో ఆదిః కర్మాదిరితి వ్యుత్పత్త్యా కర్మాదిశబ్దస్య గుణపరతయా వా కర్మణః ఆదిః సమవా
యికరణమితి వ్యుత్పత్త్యా వా సూక్తత్వేన దోషావకాశః । హేతావితి । సాధ్యసందేహవిశేష్యత్వేన పక్షస్య సా
ధ్యశూన్యత్వే పక్షభిన్నదృష్టాంతే హేతావృత్తిత్వేపి న క్షతిరితి సాధ్యవత్త్వే దోషోద్భావనం అన్యాదిరు
దస్య అన్వయితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావ బాధకత్వేత్యనుపాదానే సాధ్య
వత్త్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగికాన్యోన్యాభావస్యాభావాత్ । తస్య దృష్టాంతే బాధ ఇతి పక్షే దోషోద్భా
వనం నిరుక్తపక్షభిన్నస్య సాధ్యశూన్యత్వస్య ద్ధేతుమత్త్వమేవ న సంభవతీతి నిశ్చితసాధ్యవిరహవద్దృష్టాం
తపరతయోపాదానం వినిగమకాభావ ఇత్యాచష్టే । నన్వభ్రమమాత్ర వృత్తి, యావత్త్వదాధార భా

న॥ పం॥ ౩
౨౨

నాంగుణసమసంఖ్యాకత్వాభావేన అల్పత్వాద్వినిగమకత్వే తేనైవ నాస్తీతి యద్యాగ్రహః తదా నిరుక్తసమాధానమూ
హ్యం। తాదృశాభావానామితి। వినిగమనా విరహాదితి। ఇదం తు బోధ్యం। భవన్మతే గుణాదిషు సంయోగాభావసంబం
ధకల్పనం ద్రవ్యత్వాభావేన సంయోగో నాస్తీతి ప్రతీతివిషయాభావస్య ద్రవ్యత్వాద్యభావేషు సంయోగాభావత్వ
కల్పనామాత్రం ద్రవ్యత్వాభావే ద్రవ్యత్వం నాస్తీతి ప్రతీతివిషయాభావస్య ద్రవ్యత్వాభావే సంయోగో నాస్తీ
తి ప్రతీతివిషయాభావయోరైక్యాత్ తస్య నాధికరణాత్మకత్వే వా లాఘవమితి ధ్యేయం। నిష్ప్రతియోగికత్వాదితి
యం భావః। వినిగమనా విరహాదితి ఉభయోః పరిత్యాగే వా ఉభయోర్గ్రహణం వా ప్రసక్తే గుణే సంయోగో
నాస్తీతి ప్రతీత్యనురోధేన పరిత్యాగో నసంభవతి। ఏవం చ ద్రవ్యత్వాభావే గుణాదౌ చ సంయోగాభావసం
బంధకల్పనాయాః అవ్యాప్తిః అస్త్యేవేతి। భట్టాచార్యాణాం సిద్ధాంతే తేన అవ్యాప్తిః సత్త్వేపి దీధితికా
రోక్తవయనాభావకుండనమేవేతి వా అభిప్రేతమితి దిక్॥ నానాధికరణకస్యేతి ఏతేన సత్తాసాధ్యకవృ
త్త్యాధికరణకే హేతావవ్యాప్త్యాపత్తికసత్త్వేపి తస్యోః నిరుక్తవ్యాప్తిలక్షణం తత్త్వాప్రయుక్తత్వేపి నాసంగతిః। పర్వతాన్య
త్వాదితి। వహ్నిమత్పర్వతాన్యత్వాదిత్యర్థః। తేన సకలవహ్న్యభావాధికరణానిర్వహ్నిపర్వతనిష్ఠాభావ

ప్రతియోగిత్వస్య హేతావసత్త్వాదతివ్యాప్తివారణేఽపి న క్షతిః। వాస్తవతేరుంతి ఆవశ్యకవిశేషణాంతరావారణీయస్య
దోషవారణాస్యైవ వాస్తవప్రయోజనత్వాదితి భావః। అదేతత్పదదర్శనస్యేతి అత్రేయమనుపపత్తిః। ఏత
ద్రూపగగనోభయసాధ్యకవ్యభిచారిణి ఏతద్రూపాభావమాదాయావ్యాప్తిః। సాధ్యాభావవతి సాకల్యవి
శేషణస్య వారణేన సాధ్యసాకల్యేపీదానీమనావశ్యకం। తథాహి ప్రతియోగ్యవృత్తిత్వేన తాదృశాభా
వాప్రసిద్ధ్యా నాతివ్యాప్తిః। న చ వ్యాసజ్యవృత్తిత్వాదినా మేయపర్యాప్తిస్వీకారాత్ తద్రూపస్య వ్యాసజ్య
వృత్తిత్వేన తన్నిష్ఠసాధ్యతావచ్ఛేదకతాఘటకపర్యాప్తిసంబంధావచ్ఛిన్నావచ్ఛేదకతాప్రసిద్ధ్యా న తా
దృశాభావస్య లక్షణఘటకత్వమితి వాచ్యం। ఏతద్రూపాభావస్య తాదృశత్వేఽపి తద్రూపతద్రూపోభ
యాభావస్యైవ తాదృశత్వాత్ తద్విశేషణమావశ్యకం। న చ సాధ్యసాకల్యవిశేషణాసత్త్వేఽపి తద్రూపగగన
ఏతదన్యతరాభావసకలస్య కృతాని ష్టప్రతియోగితాకస్య అధికరణే తత్తద్ఘటభిన్నే హేతావసత్త్వాదతివ్యా
ప్తిః దుర్వారా ఇత్యతోఽవశ్యం గంగాదోషవారణాయ దోషాంతరమాత్రలక్షణీయ ఘ యోజనీవాచ్యం। సాధ్య
తావచ్ఛేదకతాఘటకపర్యాప్తిసంబంధావచ్ఛిన్నాన్యత్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాప్రసిద్ధ్యా తాదృశాభావ

స్వసాధ్యతావచ్ఛేదకతాఘటకసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగివైయధికరణ్యాభా
౨౨ వలక్షణోఘటకత్వాత్। న చ వ్యాసజ్యవృత్తిధర్మస్యాపి పర్యాప్తిరస్తి తస్యాశ్చ ఉపవర్ణనాన్నిరుక్తాన్యతరాభా
వీయప్రతియోగితాయాః తద్రూపవమాత్రవృత్తిత్వవిరహేపి క్షతివిరహాన్నోక్తాతివ్యాప్తిరితిః న చ తద్ఘటా
న్యవృత్తిత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాయాః సకలసాధ్యనిష్ఠత్వేన తన్నిరూపకాభావమాదాయ అవ్యాప్తితా
దవస్థ్యమితి వాచ్యం। తస్యాః తద్ఘటమాత్రవృత్తిత్వేన సకలసాధ్యానిష్ఠప్రతియోగితాప్రసిద్ధేరుక్తా
రత్వాదితి। తత్ర రమవధేయం। ప్రతియోగ్యంశే ప్రకారతాపన్నధర్మసమనియతప్రతియోగితాయా ఏవ అను
భవసిద్ధతయా తద్రూపగగనాన్యతరాభావమాదాయ అవ్యాప్తిసంభవ ఇతి దిక్। సాధ్యాభావే సాకల్యవిశేషణే తు। సా
ధ్యాభావవతి సాకల్యం నివేశనీయమేవ। అన్యథా ధూమవాన్ వహ్నేః ఇత్యత్రాతివ్యాప్తేః సత్త్వే ధూమవాన్ వహ్నిమద్ధూమ=
న్యతరత్వాదిత్యత్రాతివ్యాప్తేః। ఉక్తం చిత్సాధ్యాభావాధికరణే భూతకర్మాదినిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వస్య
హేతౌ సత్త్వాదిత్యపి దేయం। అతివ్యాప్తిరితి। ఇదం చ నిధూమత్వానత్వాదిగ్రంథవాపనాయ వివక్షణే అన్య
ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబంధేన ప్రతియోగివైయధికరణ్యానివేశాభిప్రాయేణ భట్టాచార్యాభిమతసాధ్య

తావచ్ఛేదకసంబంధప్రతియోగికత్వస్యాధికరణస్య నివేశే తత్సంభవ ఏవేతి ధ్యేయం। తాదవస్థ్యే వింతి యదత్ర ఏరూప ఘటో
భయాభావమాదాయ ఏతద్దూషణసాధ్యతే దూషణసంభవాదసంభవ ఏవ తత్ర వయుబిః తథాపి ఘటవాన్నిత్యజ్ఞానత్వాదిత్య
త్ర లక్షణాసమన్వయసంభవ తత్త్వభిప్రాయేణ వ్యాప్త్యభిధానం న చ నిత్యజ్ఞానస్య త్వ విశిష్టఘటాభావమాదాయా
తివ్యాప్తిస్సంభవతి విషయతాసంబంధేన అధికరణతయా తద్భిన్నే తద్ధర్మప్రకారకస్యైవం తంత్రత్వాత్। విశిష్టాధి
కరణతాయాః జ్ఞానేనాప్యకారే బాధకతాభావాత్। వహ్నిద్విత్వాదినా తత్తారణారణవహ్నివృత్తిద్విత్వాదినైవార్థః। తన
సాధ్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్యప్రతియోగితాకత్వనివేశేపి క్షుణ్ణనిరస్తమితి భావః। సాధ్యతావచ్ఛేదకాతిరిక్తత్వోపాధ్యసత్త్వ
వృత్తిః। యద్యపి సాధ్యతాతిరిక్తధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వనివేశేనైవ భయాభావమాదాయావ్యాప్తివా
రణసంభవే వ్యాసజ్యవృత్తిత్వపదోపాదానమసంగతం। తథాపి గురుధర్మస్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వానం
గీకారేఽకంబుగ్రీవాదిమద్ఘటసంయోగాదిత్యాదౌ సాధ్యతావచ్ఛేదకాతిరిక్తధర్మానవచ్ఛిన్నసకలసాధ్యనిష్ఠ
ప్రతియోగితాకాభావాప్రసిద్ధ్యా అవ్యాప్తిరితి వ్యాసజ్యవృత్తిత్వోపాదానం। తథా సతి ఘటత్వావచ్ఛిన్నాభావమా
దాయ లక్షణసంగతిః। కేచిత్తు అవచ్ఛిన్నత్వస్య అసంగతస్యైకస్యాభావేన సాధ్యతావచ్ఛేదకాతిరిక్తధర్మావచ్ఛిన్న
త్వానిరుక్తభ్రాంతస్యమేవం। యన్నిరూపితసంతత్రదభావమాదాయ స్వీకృతం విశేషేణ యత్తం యాగారవం వ్యాసజ్యవృత్తిత్వోపాదానే

గ॥ పం॥ బి. వ్యాసజ్యవృత్తినిరూపకస్యావచ్ఛిన్నత్వాని తదభావసామాన్యనివేశనలాఘవమిత్యాహుః। వస్తుతస్తు వ్యాసజ్యవృత్తిత్వా
నుపాదానేనాపి ధృతావచ్ఛేదకాతిరిక్తత్వేనైవ మపహాయ యస్యావయవిపక్ష్యభావాదివారణే దీధితికృదుపాత్తసాధ్యసామా
౨౪ న్యవిశేషణాసఙ్గత్యై యస్య ధర్మ్యపతాత్తానాదినిష్ఠాయామఖణ్డాభావమేకతయూపాసాధకవ్యాసజ్యవృత్తిత్వోపా
దానమితి తత్త్వం। పూర్వపక్షవృత్తిత్వవిశిష్టసాధ్యాభావజ్ఞాతి। యద్యపి తద్ధర్మావృత్తిత్వవిశిష్టనిరూపితాధికరణతా
యాం తాదాత్మ్యేన తద్ధర్మినిష్ఠానియామకతయా పూర్వపక్షవృత్తిత్వవిశిష్ట ఏవ తద్రూపాధికరణత్వం। తథా
పూర్వపక్ష ఏవ తత్త్వవ్యాప్తిః స్వదవస్థవతథాపి ధర్మినిరూపితతత్సంబంధావచ్ఛిన్నాధేయతావిశిష్టనిరూపితతత్సం
బంధావచ్ఛిన్నాధేయతావిశిష్టనిరూపితతత్సంబంధావచ్ఛిన్నాధికరణతామేవ తద్ధర్మినిష్ఠానియామ
కతాయాః సిద్ధాన్తలక్షణే వక్తవ్యతయా పూర్వపక్షవృత్తిత్వవిశిష్టతద్రూపనిరూపితతాదృశసంబం
ధావచ్ఛిన్నాధికరణతాయాః తద్ఘటేఽసత్త్వేఽపి సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నాధికరణతాం గృహీత్వా బాధకాభా
వాదితి కేచిత్తు సంబంధవిశేషమనివేశ్యాక్తనియమమఙ్గీకృత్య తదిదమేవ మతమవలంబ్య పూర్వపక్షవృత్తిత్వవిశిష్ట

త్వస్య కాలికసంబంధేన పూర్వక్షణవృత్తిత్వవిశిష్టత్వఘటకతాం వర్ణయంతి। తత్ర నానావ్యక్తిసాధ్యకత్వమితి
యద్యపి వృత్తిమత్పదస్య అధికరణార్థకత్వే వృత్తిమత్త్వేన ఏకపక్షకనానావృత్తిసాధ్యకే హేతౌ నానాధికరణసాధ్య-
కత్వాభావాత్ సాధ్యవ్యధికరణావచ్ఛేదకాక్రాంతత్వం తథాపి నానాధికరణకం సత్తాదిసాధ్యకస్థలే అవ్యాప్త్య-
భావాదితి భావః। న చ తత్ర విశిష్టాభావసామాన్యాభావావ్యాప్తిరితి వాచ్యం। తథాపి సాధ్యసామాన్యనివేశే తత్ర
అవ్యాప్తేరవారణాదితి। తత్ర తత్తద్ధర్మస్య నిష్ప్రయోజనత్వాదితి। న చ వ్యక్తిత్వవ్యక్తిత్వ నానావ్యక్తిత్వస్యేతి। సమా-
సేన ప్రథమవృత్తిపదస్యాధికరణపరత్వం ద్వితీయవృత్తిపదస్య స్వరూపపరతయా నానాధికరణకనానా-
స్వరూపకసాధ్యకాభావదోష ఇతి వాచ్యం। ఏవమపి సత్తాద్రవ్యత్వాదిమత్త్వస్య తమస్సాధ్యకస్థలే విశిష్టా-
భావమాదాయ సాధ్యకత్వేఽతివ్యాప్తేరవారణాత్। యావద్ధర్మానవచ్ఛిన్నత్వాదిత్యత్ర నానాధికరణకత్వస్య
నానాసాధ్యకత్వస్య చ సత్త్వే సాధ్యతావచ్ఛేదకాక్రాంతత్వాపత్తిశ్చ వృత్తికరణద్వయమేతి యద్యపి
త్వం చేత్ సాధ్యసాధికరణవృత్తిసాధ్యవృత్తిసాధ్యతావచ్ఛేదకత్వం ఉక్తరూపం స్పష్టమేవ। న చ యత్త్వం చేత్ సాధ్య

ధికరణవృత్తిసాధ్యతావచ్ఛేదకత్వస్యైవ వ్యధికరణధ్వంసత్వాదినా వివక్షణీయత్వంచ తాదాత్మ్యాధికరణవృత్తిసాధ్య
వృత్తిసాధ్య వృత్తిసాధ్యతావచ్ఛేదకస్యాప్రసిద్ధ్యానోక్తస్థలీయవ్యాసాద్విశ్యతావిలి వాచ్యం। గగనసాధ్యకసాధ్యాధికర
౨౬ ణత్వేన తదవృత్తి వృత్తిసాధ్యతావచ్ఛేదకత్వాప్రసిద్ధ్యా వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యత్రావ్యాప్తిస్తత్రైవ తద
కథనస్య ప్రయుక్తస్వనిరూపితత్వేః। తత్ర పరంపరయా తత్తాదాత్మ్యాధికరణాభావాన్త్యధికరణవృత్తిసాధ్యతావ
చ్ఛేదకీలకత్వమేవ వ్యధికరణధ్వంసత్వేన వివక్షితం ఏవంచ నశంకాకల్పకతా ఇతి ధ్యేయం। ప్రతియో
గ్యనధికరణీభూతేతి। తేన విశిష్టధర్మావచ్ఛిన్నాధేయతాయాః శుద్ధధర్మావచ్ఛిన్నాధేయతాపేక్షయా అ
తిరిక్తత్వేపి అవ్యాప్త్య వృత్తిహేతుకవ్యభిచారిణి అవ్యాప్తేరనవకాశః। అత్ర మహాకాలాన్యతరత్వావ
తిజన్యమాత్రస్య కాలికాభావాధికత్వం నాస్తీత్యభిప్రాయేణాభావాస్య హేతుత్వాదిస్థలీయాపేక్షా
ధ్యసాకవ్యాప్రసిద్ధ్యానాతివ్యాప్తిరిత్యేతూ అత్ర పదస్య ప్రయోజనాసంభవాత్ అత్ర మాత్రవిషయకతం
విచ్ఛిన్నస్య ప్రాచీనవదర్థకత్వం · బోధ్యం తదాచ ప్రతియోగ్యనధికరణవృత్తిప్రతియోహేతోస్తత్ర

దతిత్వాత్ ప్రత్యభావే న హేతుమత్తావచ్ఛేదకం । అసంభవోఽవ్యాప్తిరతివ్యాప్తిరిత్యజ్ఞానవిషయత్వాదీనాం సంబంధ
త్వాత్ సుపసంహారే । అత్ర భిన్నం మనస్త్వాదిత్యాదౌ । లక్షణాసంగతిః తదుపసంహారే అసంభవో బాధ్యః । నను సకల
సాధ్యాభావవన్నిష్ఠయా దృశప్రతియోగితావచ్ఛేదకవచ్ఛిన్నాద్యధికరణత్వం తద్వ్యత్వమితి పరిష్కారే వహ్ని
కప్రతియోగితాయాః నవ్యాప్తిత్వాన్నిరుక్తానుగమవచ్ఛేద్యత్వే తత్ర ఆహ ఉక్త విశేష్యతే తథా చ లక్షణాంతరము
త్యభావః । అత ఏవ తత్త్వేనైవ తద్వ్యక్తిత్వమితి । అత్ర ధూమవదభావసమానాధికరణత్వేన సాధ్యతావచ్ఛేదకత్వాపత్తేః స్వస్వావచ్ఛేద్య
ప్రమేయత్వాదినా వహ్ని ధూమాభావసమానాధికరణత్వేన సాధ్యతావచ్ఛేదకాధికరణాప్రసిద్ధేః ప్రసి
ద్ధ్యా కేవలాన్వయిత్వే సంశయవత్త్వం సాధ్యాదిత్యభిప్రాయః । అస్య స్వస్వ అవచ్ఛేదకభావత్వేన వృత్తిరితి తివహ్ని
మద్వృత్తిభేదదత్వాద్ వహ్నిమద్ ఇతి భావః । పారిభాషికమేవావచ్ఛేదకత్వమితి హేతు తాదృశావచ్ఛేదకవన్నిష్ఠాభావ
ప్రతియోగితావచ్ఛేదకధర్మావచ్ఛిన్నత్వమిత్యర్థః । తథా సత్యపి తవహ్న్యభావాదితి యద్యపి వహ్న్యభావత్వా
విషయతావహ్న్యభావాన్యత్వవిశిష్టవహ్న్యభావానధికరణవహ్న్యభావావచ్ఛిన్నత్వయోర్వ్యాఘాతః । విశి
ష్టవహ్న్యభావాభావశుద్ధవహ్న్యభావాభావయోర్భేదావశ్యకత్వేన తత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకయోః భేదావశ్య

గ॥ పం॥ ౫ కత్వాత్। గురుత్వేఽప్రసక్తే హేతుతావచ్ఛేదకస్య ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వమావశ్యకమితి ధ్యేయం తత్ర ధూమవత్సామానాధికరణ్య

—౨౬ రూపస్యేతి సామానాధికరణ్యసంబంధేన ధూమవద్రూపస్యేత్యర్థః। తత్సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభావ

స్య తత్సంబంధరూపతత్త్వఖచితత్। లక్షణపంచక ఏవ దూషణమితి హేతుతావచ్ఛేదకసంబంధానుయోగినిష్ఠాభా

వాప్రతియోగిత్వరూపం కేవలాన్వయిత్వం। వివక్షితం। వహ్నిసాధ్యకధూమహేతుకస్థలస్యేతి తు న నిరుక్తకేవలాన్వ

యిత్వం హేతుతావచ్ఛేదకే ధూమత్వే సంయోగసంబంధానుయోగిహ్రదనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వాత్। ఏవంచ

యాదృశదూషణస్య కేవలాన్వయిత్వాభావాదిత్యనేన మయా లక్ష్యతైవ దూషితత్వాత్ తేనోదాసీనం దూషకత్వేనో

ద్భావనేనోద్భావనం యుక్తమితి భావః। స్వావచ్ఛిన్నాధికరణాభిన్నేతి సద్ధేతౌ స్వశబ్దేన హేత్వభావవత్త్వాభిసంధానాత్ వ్యభి

చారిణి స్వశబ్దేన హేత్వభావత్వమాదాయ అత్ర మేయలక్షణసమన్వయ ఇతి వ్యాప్త్యాదౌ వారణం బాధ్యం। వైయ

ధికరణ్యం విశేషణం దేయమేవేతి అధికరణతాయాః వ్యాప్యవృత్తిత్వాభిప్రాయేణేదం। తథాచ స్వప్రతియోగ్య

నధికరణవృత్తిత్వవిశిష్టయద్రూపావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావత్వం సాధ్యాభావవ్యాపకావచ్ఛేదకం తద్రూపవ

త్వమితి లక్షణం పర్యవసితం ఏవం చ ప్రకృతే దశమే హేతుత్వాభావవత్త్వావచ్ఛిన్నాధికరణం గుణాదావేవ। తద్భిన్నసాధ్యాభావాధికర
ణం సంయోగవద్వృత్తిత్వాంతరమేవేతి నాతివ్యాప్తిరితి భావః। అతిరిక్త ఏవేతి అభావప్రతియోగితావిశేషః। అయం భా
వః। ఏకత్వే వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యత్ర అవ్యాప్తిః ధూమాభావావచ్ఛిన్నాధికరణత్వాభావధూమాభావాభావయో
రైక్యేన తాదృశాధికరణత్వాభావస్య ధూమస్వరూపతయా తస్య చ తాదాత్మ్యసంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణ
వృత్తాదౌ సత్త్వాత్ స్వశబ్దేన ధూమాభావస్యాపి ధర్తుం శక్యత్వాత్। న చ స్వరూపసంబంధేన తద్వత్త్వం సాధ్యాభావవ
తి విశేషణోఽయుక్తమితి వాచ్యం। వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ లక్షణసమన్వయార్థం సంప్రదాయవృత్తిత్వవిశిష్టవాచ్యత్వాద్ధ్య
భావస్య స్వశబ్దేన అవశ్యం ధర్తవ్యతయా తుల్యయుక్త్యా ధూమస్యాపి స్వపదార్థత్వాదతివ్యాప్తిః। న చ హేతు
తావచ్ఛేదకసంబంధేన తద్వత్త్వం వివక్షణీయమితి వాచ్యం। సత్తావాన్ జాతేరిత్యత్రావ్యాప్తిప్రసంగాత్ తస్మాద
తిరిక్తపక్ష ఏవ సమ్యగితి। సకలలక్షణానామేవేతి సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వమిత్యస్యాపి అవచ్ఛిన్నప్రతియో
గితాకాభావవద్వృత్తిత్వసంబంధేన సాధ్యతావచ్ఛేదకాభావవత్త్వమితి పరిష్కారేణ న తద్దోషః తథాహి వహ్ని

మహానస్థమహానసీయత్వాదౌ అత్ర సంబంధేన సాధ్యతావచ్ఛేదకవేష్టి వాచ్యాదికమేవ తదభావస్య ధూమమహానసత్వ లక్షణాసమన్వ
౧౨ యః వృత్తిమాని తు తాదృశసంబంధేన సాధ్యతావచ్ఛేదకత్వాభావవత్త్వాదాసత్త్వాన్నాతివ్యాప్తిః వాచ్యంఛిన్న యత్వాదిత్యాదౌ
దా సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాభావస్య వాప్రసిద్ధ్యా తద్ఘటితతాదృశసంబంధేన సాధ్యప్రసిద్ధావపి ఘటితాపి వచ్ఛి
న్నప్రతియోగితాకాభావస్యాప్రసిద్ధ్యా తద్ఘటితతాదృశసంబంధేన వాచ్యత్వాభావస్య వృత్తికరణాసంబంధావచ్ఛి
న్నాభావస్య హేతౌ సత్త్వాల్లక్షణాసమన్వయ ఇతి దిక్ ॥ ఇతి సాకల్యలక్షణం ॥ శ్లో ॥ శ్రీ ॥ శ్లో ॥ తత్ర వృత్తిత్వా
వచ్ఛిన్నేతి । యిదముపలక్షణం । వహ్నిమత్పర్వతేతి భేదవహాదాయ అతివ్యాప్తిర్బోధ్యా । తదాపరకీయ అవచ్ఛేదక
తేన చిత్రవిశిష్టనామవచ్ఛేదకత్వప్రవేశతావత్త్వదార్థవృత్తిసముదాయత్వేన రూపేణ అవచ్ఛేదకతా నివేశనీయా
ఇతి ధ్యేయం । అన్వయప్రతియోగితాకాభావేతి । అన్వయితావచ్ఛేదకసమానాధికరణప్రతియోగితాకాభావత్వ
ధర్మః । అనుయోగితావచ్ఛేదకేతి । అత్రానుయోగిపదం విశేష్యతాపరం । అవచ్ఛేదకతాపరం వ్యాపకతాపరం త్రితే

ంయోర్ఘయోర్వైశిష్ట్యం। తథా చ విశేష్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకత్వవిశిష్టభేదప్రతియోగిస్వరూపసంబంధేన ఘటో ఽవ్యాప్యాది
పదేన బోధ్యతే। స్వభావాదేవం చ భేదప్రతితా స్వరూపసంబంధస్య సంనికర్షత్వముపేతు। అత్ర సంబంధస్యత్వాశయః
ప్రకృతే చ సంసర్గఘటకద్రవ్యత్వరూపవిశేష్యతావచ్ఛేదకభేదవ్యాప్యత్వాంశే భ్రమత్వమితి ప్రతీతేః భ్రమత్వసూ
చనాయాహ। అనుయోగితావచ్ఛేదకశ్చేతి। అత్రానుయోగితాపదం ఘటాధికరణతాపరం తథా చ అధికరణతా
వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాధికరణత్వం బంధః। అనుయోగితావచ్ఛేదకశ్చేతి తత్ర అర్థస్త్వయం ధార్శ్యత ఏవేతి జ్ఞేయం వారణా
సంభవాదితి। నను తద్ఘటత్వరూపవిశేష్యతావచ్ఛేదకస్య కేవలఘటనిష్ఠభేదప్రతియోగితావ్యాప్యత్వాభా
వేఽపి ఘటపటోభయభేదస్య ఘటనిష్ఠభేదప్రతియోగితాకత్వేన తద్వ్యాప్యత్వసంభవతయా ఘటో ఘటా
దన్య ఇతి ప్రతీతేః ప్రామాణ్యాపత్తిః దుర్వారైవేతి చేన్న। విశేష్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకత్వాదివిశిష్టభేదప్రతియోగి
స్వరూపసంబంధేన ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవ్యాప్యప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావస్యాన్యాదిపదబోధ్యప్రతీతివిషయత్వే
న ప్రకృతప్రకృతే భ్రమత్వోపపత్తేః। నన్వేవమపి ఘటో న ఘటాదిత్యాదిప్రతీతిసిద్ధభేదస్యాపి ఘటనిష్ఠప్రతియోగితా

గ॥ పం॥ ౮ కత్వాత్। ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవ్యాప్యప్రతియోగితాకత్వాచ్చ తమూఢాయా ఘటో ఘటాదన్య ఇత్యత్ర శాబ్దబోధోపపత్తిర్దుశ్శ

౨౮ కైవేతి వాచ్యం। ప్రతియోగితాయాః వ్యాసజ్యవృత్తిధర్మానవచ్ఛిన్నత్వేన విశేషణీయత్వేనాదోషాత్। నచైవం సతి నిరుక్తప్రతియోగితావచ్ఛేదకవ్యాప్యత్వవిశేషణస్య నిరర్థకత్వాపత్తిరితి వాచ్యం। ఇష్టాపత్తేః ఏతద్రీత్యా ఘటో న ఘటౌ ఇతి ప్రతీతేః భ్రమత్వస్య ప్రసిద్ధత్వాపి ఘటో న ఘటపటోభయం ఇతి ప్రామాణికప్రత్యయస్య భ్రమత్వం స్యాదితి తు చింతనీయం। అత్ర కేవలం ఆధేయత్వమాత్రస్య న సంబంధత్వం కిం ఘటో ఘటవాన్ ఇతి ప్రతీతేః ప్రమాత్వాపత్తేః కేవలాధేయత్వస్య సంబంధత్వేపి న నిరుక్తదోష ఇత్యత ఆహ। అథ వేత్యాదినా। ధర్మిపారతంత్ర్యేణేతి। అత్ర ధర్మిపదం విశేష్యపరం। పారతంత్ర్యపదం విశేష్యతానిరూపితప్రకారతావచ్ఛిన్నపరం। తృతీయార్థో వైశిష్ట్యం। తథాచ విశేష్యతానిరూపితప్రకారతావచ్ఛిన్నవత్తయా ప్రకారతా తస్యాః ప్రతియోగితాయాం ప్రకారః అన్వయశబ్దార్థః। ప్రకారతా ప్రతియోగిత్వనిరూపితప్రకారత్వే ఘటనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితప్రకారత్వయోః ఘటనిష్ఠయోః పరస్పరమవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావః। అభేదో వా। అభేదపక్షే పారతంత్ర్యశబ్దార్థః। విశేష్యతానిరూపితప్రకారత్వమిత్యాదికమూహనీయం। తాదృశబోధస్యాపీతి। తదుపోద్ధా నప్రకారస్య సమాసలక్షణాభావాత్ యత్ర రాజపురుష ఇత్యాదౌ రాజపదార్థస్య స్వత్వసంబంధేన పురుషపదార్థేఽన్వయః

నామార్థయోరిత్యాది వృత్త్యుత్పత్తిస్తు పదార్థాతిరిక్తవిషయిణీ। వృత్తిగ్రహవిషయోపస్థితి ప్రకారతాకత్వమితి నియమస్త్విహ
శ్రీ పౌత్రోపస్థిత్యా దశగ్రామ ఇత్యాదౌ వ్యభిచరితత్వేన నస్వీక్రియతే। ప్రకృతే చ సాధ్యవత్పదార్థస్య ప్రతియోగితాసంబం
ధేన అనుయోగితాసంబంధేన వా భేదే అన్వయః। ఏవం చానుమితౌ హేతుభూతం యద్వ్యాప్తిజ్ఞానం తజ్జనకశబ్దః సాధ్య
పదస్య వృత్తిత్వ రూపోపజాత ఇతి అభిజ్ఞాసితార్థకథనరూప పదార్థాంతరత్వం చ ప్రవిష్టత్వేన సాధ్యవత్ప్రతియోగితా సాధ్య
వత్సత్వేన ప్రతియోగిత్వ అన్వయస్య చ నిరూపితతావిశేషసంబంధేన అన్వయ ఇతి నార్థాంతరతా తథాపి పాదసత్త్వేన
రస్తు నయుక్తం। గౌరవాదేవ పదపత్త్యా కథం విదిత్యుక్తౌ చేంతు నామార్థయోరితి వృత్త్యుత్పత్తేః సంకోచ కల్పనే ఏవం చ అభిజ్ఞా
సితార్థబోధకతాతస్య విశేషణాభిధానే పదార్థాంతర మితి భావః సమేఘ ఇతి। కంబుగ్రీవాదిమత్త్వావచ్ఛిన్నప్ర
తియోగితాక విశిష్టస్య అప్రసిద్ధత్వాత్ తస్య పదార్థవిశేషణత్వే న భాసస్య త్వాపత్తిః। దోష ఇతి భావః యోయ
ప్రతియోగితేతి। విశేష్యతాయామభావేతద్విశిష్ట సంబంధి నిష్ఠాభావీయత్వం చ సాత్త్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాయాం వ్యహిం
తావ్యతరవత్త్వేద దశత్వాభావస్య కపద్ద్యేసత్వేనవాక్యస్య ప్రామాణ్యాపత్తిరితి ద్వయం। దుష్టిబత్వేపతి। అసంత్యాదితి
భావః। సంకేతలత్తేతేకేవలాన్వయి సాధ్యక స్థలే అవ్యాప్తిప్రసంగాద్విధా అనుమితిః తథాగురుధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యకస్థలేప
తి భావః॥ ఇతి శ్రీ జగన్నాథచక్రవర్తి విరచితా పంచలక్షణీవృత్తిః సమాప్తా॥ శ్రీ శారదాంబాయై నమః॥